

Kiss P. Attila

Nyugat és Kelet között: a Kárpát-medencei Gepida Királyság. Társadalmi-gazdasági-kulturális struktúrák egy kora középkori államalakulat életében az írott források és a régészeti leletanyag fényében
című habilitációs dolgozat tézisei

A keleti germán nyelvet beszélő gepidák a hun kort követően és az avar kort megelőzően uralták a Kárpát-medence keleti felét, sőt egyes periódusokban olyan korábbi nagyvárosok, mint a császárváros Sirmium is birtokukban volt. A történetírói trendek mégsem kedveznek ennek a csoportnak, ugyanis a gótokkal és langobardokkal szemben a legutóbbi mindenre kiterjedő elemzés a gepidákról majd fél évszázada született. Maga a gepida jelenlét a Kárpát-medence régmúltjának egy közel két évszázadot érintő időszakát takarja, amit azonban mégis lehetetlen tárgyalni az európai viszonyok és a korszakra vonatkozó újabb módszertani irodalom ismerete nélkül. A disszertáció írásakor két tudományág, a történettudomány és a régészet eszköztárának bevonásával kísérlem meg árnyalni a kora középkori Kárpát-medence történetének egy szeletét, ami azonban több problémát is rejt magában. A kora középkori Kárpát-medence germán etnikumainak kutatásában az írott kútfők és a régészeti leletanyag együttes vizsgálata, egyfajta interdiszciplináris szemléletmód volt a meghatározó, melynek eredményeként az egyes rész tudományok hipotézis szintű elemei tudományos paradigmaként kerültek át a rokon tudományágba. A jelenségben rejlő problémát, bár már korábban is felismerték az egyes kutatók (Herwig Wolfram, Walter Pohl), mint azt a német szakirodalomban megjelenő terminus technikus („gemischte Argumentation”, vegyes érvelés) is jelzi, azonban érdekes módon gyakorta a külföldi szakmunkák sem mentesek tőle. Munkám során a hasonló eseteket elkerülvén törekedtem és a továbbiakban is törekszem a két tudományterület eredményeinek külön történő vizsgálatára, prekoncepciók gyártása helyett, csak a rész tudományok módszereinek felhasználásával megszületett eredményeket szembesítem a másik tudományterület hasonló módon nyert adataival.

Habilitációs dolgozatomban az 5. és a 6. század közepe között létező Gepida Királyság kialakulását, illetve a kora középkori római területeken kívüli germán fejlődési modell történeti és régészeti forrásokkal megragadható változásait ismertetem. Az értekezés első felében főként az írott kútfők elemzése révén mutatom be a gepida elit közösség felemelkedését, illetve a királyság fennállása alatt az írott kútfőkben szereplő, főként külpolitikai események sorát. A habilitációs írás második felében az írott forrásokban kevéssé említett, azonban a régészeti elemzés révén megragadható belső struktúrák feltárására törekszem. A régészeti eszköztár révén vizsgálható jelenségek között magának a megtelepedésnek a jellegét, okait, a korabeli társadalom leírásának módszertani problémáit, az itt élő népesség tárgyi formában is megnyilvánuló külkapcsolatait, valamint hitvilágát mutatom be.

I. A GEPIDA KIRÁLYSÁG TÖRTÉNETE

1. EGY GERMÁN KIRÁLYSÁG SZÜLETÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI: GEPIDÁK A HUN KORSZAKBAN ÉS AZ ÚJ ÁLLAM KIALAKULÁSA

A hun korszakban élt gepida közösségekről igen kevés információ áll rendelkezésünkre mind az írott kútfőkben, mind pedig a tárgyi kultúra terén is. Az biztosnak tűnik, hogy közösségeik valamikor az 5. század első harmadában már a Kárpát-medencében élnek a hunok mellett. Feltehetően az 5. század eleji népmozgások – amikben kisebb leszakadó részek részt is vehettek – is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy csoportjaik beköltözhesse a területre. Feltételezhetően az igen sok átalakulással járó 5. század igen sok változást hozott a gepida népesség életében is. A hunok melletti sikeres hadjáratok révén egy új harcos elit jön létre körükben, melynek kiemelkedő és nagy presztízzsel bíró vezetője Ardarich lesz. Forrásokkal is adatolhatóan biztosan részt vesznek a 447-es, 451-es és 452-es hun hadjáratban is, azonban nem kizárható, hogy már korábban is szereplői a nomád főség alatti harci cselekményeknek. A gepidákat részben tekinthetjük a hun kor győzteseinek is, hiszen a katonai sikerek révén feltehetően

számos újabb csatlakozó és beolvadó csoport színesíti majd a korábbi gepida tradíciókat. A másik nagy változás a császárkorhoz képest: a gepidák is elérték a római határok előterét, melyek valóban igazi profitot hoztak számukra. Sajnálatos módon jelen forrásadottságok és a régészeti interpretáció korlátai mellett nem lehetséges a keleti germán népesség pontosabb lokalizációja a Kárpát-medencén belül.

A Hun Birodalom felbomlása után a Kárpát-medence egyik legerősebb csoportjának számítottak, mely nagyrészt a nomád állam fennállásának idején elért presztízsnövekedésüknek is köszönhető. A történeti folyamatok és a régészeti leletek fényében is nyilvánvalónak tűnik, hogy a gepida hatalom megszervezése az új területek felett egy elhúzódó folyamat része lehetett. A korábbi hunkori lakosság konszolidálása nem minden esetben történhetett meg fegyveres erő bevetése nélkül, mint azt a korábban használt telepek pusztulása is mutatja. Ugyanakkor a helyben élő hunok és a hun kori szarmaták értékes új elemekkel gazdagíthatták a szűk gepida elitet, mely hatalmát fegyverei sikerének köszönhette. A hun korból felemelkedő fegyveres arisztokrácia erejét valószínűsíthetően éppen ezeknek a csoportoknak a felülrétegzésével biztosíthatta. A gepida etnogenezis mindenképpen egy új fázisába léphetett a hun korszakot követő évtizedekben. Belső források hiányában ezek az események azonban nem ragadhatóak meg egykönnyen. A 460–70-es évek nagyobb, főként gót ellenes harcaiból az elhúzódó „pacifikálásnak” köszönhetően kimaradtak, azonban a többi fegyveres csoport gyengülését kihasználva véglegesen a régió meghatározó politikai erejévé váltak. Hatalmuk konszolidációját biztosíthatta még a Bizánccal fenntartott folyamatos jó viszony is.

A gótok elvonulása után sikerül kiterjeszteniük hatalmukat Sirmiumra és közvetlen környezetére is. 473-ban Sirmium az osztrogótok elvonulása után a gepidák birtokába került, amit a súlyos belharcok miatt a Bizánci Birodalom sem tudott visszaszerezni, pedig jogilag az 5. század második felétől őket illette meg. A 488-as gót átvonulást leszámítva a 6. század elejéig az egykori Pannonia secunda tartományt Sirmiummal együtt a gepida királyok kormányozták, sőt székhelyüket is itt alakították ki. A terület megszerzését egy kisebb közösség hajthatta végre, hiszen Ennodius adata szerint ebben az időszakban külön vezetői vannak a sirmiumi és a korábban megszerzett részeknek is. A foglalás után nem keverednek konfliktusba a konstantinápolyi vezetéssel sem, amit jól mutat a két fél között fennálló kapcsolatok töretlen rendszere is.

Változást a terület és a korábbi fényét elvesztő város életében csak a 6. század elejének történései hoztak. Theodorich tanulva itáliai elődje, Odoacer, hibájából, a korábbi jelentőségét elvesztő, de még mindig fontos utakat ellenőrző Sirmium visszaszerzésére szánta el magát. A Balkán felől nézve Itália kapujának tekinthető terület birtoklása létfontosságú volt az osztrogótok számára. A Pitzia comes vezette gót erők végül harc nélkül foglalták vissza a provinciát és székhelyét. A kialakult helyzetet tovább bonyolította, hogy az osztrogótok, gepidák és Bizánc mellett számolni kell egy újabb fél, a gepida Attila-leszármazott Mundo feltűnésével is a további harcok során, melyek a bizánciak és a gótok közötti nyílt fegyveres összecsapást hozott. A Sirmium környéki események bár helyi konfliktusként indultak, de további kihatásai jelentősek voltak, mivel egy a bizánciak révén a háttérből irányított osztrogót ellenes szövetség (frank–burgund–bizánci) létrejöttéhez vezetett. Az újonnan előkerült Trasaric-felirat fényében megkockáztathatjuk azt a kijelentést is, hogy maga a háború az alakulófélben lévő gepida–bizánci szövetség megtörésére irányult. A gepidák és a bizánciak között a viszony, kisebb a Birodalom területére irányuló betöréseket leszámítva jó maradt egészen Sirmium 536-os gepida visszafoglalásáig.

2. A GEPIDA KIRÁLYSÁG TÖRTÉNETE A 6. SZÁZADBAN

A 6. század során bár több betörésük is érinti a bizánci területeket, de ez alapvetően nem jelent változást a két fél viszonyrendszerében. Theoderich halálát követően a herul csapatokkal együtt kísérlethették meg az egykori császárváros visszafoglalását, sikertelenül. Ezt követően gyökeres változásokon megy át a gepida politika. A gót háború kirobbanása után az osztrogót–bizánci erők dalmáciai lekötöttségét kihasználva 536-ban újra megszerzik az ismét magára hagyott Sirmiumot. A justinanoszi vezetés ebbe nem nyugodva bele kísérli meg a város visszacsatolását a Birodalomhoz, de próbálkozásuk kudarcba fullad (Calluc magister militum veresége és halála). Az 540-es évek derekáig a gepidák kihasználva a császári csapatok lekötöttségét több ízben is kifosztják az illyricum északi határán fekvő városokat. A herul segédcsapatok lázadásának köszönhetően időlegesen Singidunumra és több daciai (Ripensis és Mediterranea), valamint moesiai városra is kiterjeszthetik fennhatóságukat. A két dunai város és

Illircum határát azonban nem lépik túl erőikkel, hiába próbálta egy-két régész a mai Bulgáriai területén megjelenő szórvány leletek egy részét ezekhez a folyamatokhoz kapcsolni.

Justinianosnak az elkövetkezendő évtized ügyes politikájával azonban sikerül megakadályoznia egy újabb hatalmi koncentráció kialakulását a dunai határok mentén. A gepidákkal szemben a langobardokat kezdi el pártolni és több ízben is segédsapatokat ad melléjük a keleti germánok ellen. A Gepida Királyság erejét jól jelezheti, hogy az 549-es hadjárat során a langobard sereget egy 11500 bizánci kontingens is kíséri, három tapasztalt magister militum vezetésével. Turisind király a Sirmium környéki átkelőhelyek birtoklásának köszönhetően több ízben is átenged más barbár csoportokat (kutrigurok, szlávok) a területén, akik a Balkán fosztogatása miatt hátráltatják Justinianos itáliai terveinek megvalósítását. Az egyre több problémát jelentő Gepida Királyság terjeszkedését végül az 552-es bizánci–langobard közös hadjárat töri meg. Az itáliai harcokban az eddigi véleményekkel ellentétben feltehetően nem vehettek részt a gepida erők, ami indokoltnak is tűnik az elszennvedett súlyos vereség után. A következő közel egy évtizedből szinte egyetlen forrás sem áll rendelkezésünkre a keleti germánokról, azonban a kutatók jelentős része ehhez az időszakhoz kötötte Alboin követjárását a gepida udvarba. Az eseményt a történészek jelentős része úgy értelmezte, hogy Alboin ekkor a gepida király Turisind fegyverek révén örökbefogadott fia (Waffensohn) lett. A Paulusnál olvasható, sok „saga” szerű elemet tartalmazó elbeszélés ilyen értelmezése azonban téves, ugyanis a szokás feltételezhetően csak a gót királyok és bizánci császárok, valamint a gót uralkodók és más barbár vezetők viszonylatába működött.

Justinianos halála után az északi határoknál kialakult korábbi szövetségi rendszerek végképp felbomlottak. Utódja II. Justinos már a gepidák oldalán lép fel azok langobardok elleni küzdelme során. Az ekkor regnáló gepida király Kunimund azonban nem adja át a bizánciaknak Sirmiumot, mely súlyos következményeket von maga után. A császári segítség elmaradása miatt a gepidák nem tudnak ellenállni a langobardok és avarok közös támadásának, így önálló államalakulatuk is felbomlik.

A gepidák egy része távozik Alboinnal Itáliába, míg a népesség nagyobb hányada valószínűleg avar fennhatóság alatt él tovább. Korábban Kiss Attila révén széles körben elterjedtek azok a nézetek, melyek a gepidák avar kori szállásterületét a Kelet-Dunántúlra lokalizálták. A történeti források és régészeti leletanyag kritika nélküli elegyítése révén megalkotott koncepció mára már egyre inkább tarthatatlannak látszik. Összegzőképpen mindenképpen leszögezhető, hogy az avar kor gepidáinak dunántúli jelenléte sem a régészeti leletek, sem pedig az írott kútfők segítségével nem bizonyítható kellő mértékben. A legnagyobb problémát a kutatásban az egymásba fonódott vegyes érvelések jelenléte indukálja. Körérvélesek és vegyes érvelések kerültek bele mind a történeti, mind pedig a régészeti szakmunkákba, melyek egy idő után kibogozhatatlanul olvadtak egymásba, a különböző szerzők ezeket észre nem véve evidenciaként kezelték az egyes hipotéziseket is. Ennek egyenes következménye, hogy két külön horizontot, egy 6. század végén induló és a 7. század derekáig nyomon követhető régészeti (horizont) egybemosódott egy a 8. század végére, 9. századra vonatkozó egyébként sem biztos írott forrásanyag tudósításaival. A *Conversio* részletes elemzése jól mutatja, hogy ismeretlen szerzője csak korábbi munkák adatainak tudálékos összeszerkesztése révén helyezi a keleti germánokat a Dunántúlra.

Ezzel szemben a kortárs bizánci források és a régészeti anyag is azt mutatja, hogy a megmaradt helyi közösségek és azok vezetői saját korábbi lakhelyükön vészelik át királyságuk bukását. Forrásainkban avar fennhatóság alatt főként a görög nyelven író auktorok munkáinak köszönhetően közel fél évszázadon keresztül, ha csonkán is, de nyomon követhető az Avar Kaganátusban élő gepidák története. Theophylaktos Simokattés a 7. század elején saját falvaikban élő, tradícióikat őrző közösségekről tudósít.

3. A GEPIDÁK FEGYVERES EREJE AZ ÍROTT ÉS RÉGÉSZETI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

A gepidákra vonatkozóan nem találunk olyan írott forrást, ami az egykori fegyveres réteg pontos felépítését elénk tárhatná. A korábban többek által is idézett Prokopios-hely sem alkalmas a fegyveresek arányának kimutatására. A langobárd, frank és más korai germán jogi és elbeszélő kútfők rávetítése a gepida fegyveres társadalomra szintén nem célravezető. Sajnálatos módon az írott források és a régészeti eredmények kritika nélküli egyeztetéséből több esetben is kialakult a népvándorlaskor más területein is meghatározó vegyes érvelések rendszere. Bár pontos létszámadatot nem közölnek forrásaink, azonban az sejthető, hogy éppen a 6. század időszakában komolyabb hadi potenciállal rendelkeztek a gepidák.

Az 549-ben ellenük küldött 11000 fős bizánci sereg, melyet három tapasztalt magister militum vezetett, valamint a szintén nem elhanyagolható erőt képviselő langobard csapatok közös fellépése mind azt sejteti, hogy a gepida sereg is hasonló nagyságrendű lehetett. Éppen ezekben az évtizedekben több ízben is megjelennek az írott forrásokban herul és szláv csapatok is, melyek a központi gepida haderő létszámát emelhettkék. Az időleges szövetségesnek tekinthető lázadó herulok maguk is közel 3000 fős kontingenst képviseltek.

A Tisza-vidéken a férfinépeség közel fele kapott mellékletül túlvilági útjára fegyvert, ami a Meroving-kor germán átlagaitól egyáltalán nem tér el. Ennél sokkal inkább kiugró a langobard területeken a férfilakosság körében tapasztalható fegyvermelléletek óriási száma. Egy már letelepült és egy dinamikus új fegyveres elemeket magukba integráló népeség ilyen módú összehasonlítása nem tűnik járható útnak.

Problémát jelent a temetkezések elemzésénél, hogy a Tisza-vidéki temetőknél csak töredékénél rendelkezünk pontos életkor meghatározásokkal, amik alapját képezhetnék a teljességre törekvő vizsgálatoknak. A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban a korszak letelepedett kontinentális germán átlagától a gepida temetkezések nem térnek el.

A fegyverek és kombinációik aránya szintén nagyban hasonlít a Meroving-korszak más területein tapasztalhatókhöz. A hatodik század első felében főként a távolsági fegyverek a meghatározóak, míg a század közepétől kezdve egyre inkább a közelharc fegyverek felé tolódik el ez az arány. A fegyverkombinációkon belül abszolút a közelharc fegyverei dominálnak, szemben a távolsági fegyverekkel. A távolharc fegyvereinek dominanciája egyébként is kétségesnek tűnik, mivel ezen harceszközök főként egy területen (Szentés) összpontosulnak, valamint feltételezhető, hogy több esetben életkor-specifikus mellékletnek tekinthetőek. A brutális sírablások nem kímélték meg a fegyveres temetkezéseket sem, erre utalnak a sírban maradt szerelékek, valamint az egyedi fegyverkombinációk is.

Régészeti forrásaink nem minden esetben alkalmasak a korabeli társadalom felépítésének és a fegyveresek arányának meghatározásához, számolnunk kell a temetkezési szokás erőteljes torzító hatásával is. Mivel a temetés maga is rituális cselekményként fogható fel, éppen ezért az ott eltemetésre kerülő fegyverek sem tekinthetőek minden esetben a valós életben használt harceszköznek. Az egykori élet jóval sokrétűbb lehetett: ideje tehát elbúcsúznunk attól a nézettől, mely a temetők képe alapján az élők világát kívánta maradéktalanul megrajzolni!

II. MEGTELEPEDÉS, GAZDASÁG, KÜLKAPCSOLATOK, VALLÁS ÉS TÁRSADALOM A GEPIDA KIRÁLYSÁGBAN

1. MEGTELEPEDÉS, ÉLETMÓD ÉS GAZDASÁG

A gepida népeség és a vezető elit megjelenése a Kárpát-medencében mindenképpen a Hun Birodalom politikai rendszerének a térségben betöltött vezető és szervező szerepével hozható összefüggésbe. Ardarich és fegyveres kísérete feltehetően már a hun központ közelébe helyezkedhetett el, azonban ennek pontos meghatározásár számos módszertani probléma is nehezíti. A Kárpát-medence keleti fele, azaz a korábbi római kori barbárok területe régészeti szempontból egy nagyon mozaikos képet tükröz vissza. Ezeken a részekén már az 5. század első harmadában is óriási mértékű népeségdeficittel számolhatunk, mely alapvetően megváltoztatta azokat a gazdasági-társadalmi rendszereket, melyek a császárkor alatt fennálltak a térségben. Az egyes új jövevények és a melléjük költöző friss keleti bevándorlók régészeti hagyatékának éles szétválasztása egy roppant nehéz, szinte megoldhatatlan feladatnak tűnik. A problémát tovább súlyosbítja, hogy a Dunántúlhoz hasonlóan itt is megfigyelhetők a korábbi gazdasági és előállító rendszerek nyomai is. Példának okáért sok helyen a korábbi tárgykészlet egy része továbbél a klasszikus 5. század folyamán is. Mindezek ellenére azonban az leszögezhető, hogy a tipikus keleti germán „koinéhoz” köthető Duna-vidéki kultúra teljes mértékben jellemzi a Kárpát-medence keleti felének tárgyspektrumát.

A hun kori Barbaricum területén az esetek döntő többségében inkább kisebb síszerű lelőhelyeket ismerünk, nagyobb lelőhelykomplexumokat jelen tudásunk alapján csak két kisebb mikro régióból tudunk ezidáig azonosítani. Sok esetben komoly problémát jelent az is, hogy a D2 periódust megelőző szarmata korszak lelőhelyeivel nem tudjuk megragadni az átmenetet. Természetesen az új

érkezők, s feltehetően maguk a hunok is szoros szimbiózisba élhettek például az Alföldet korábban birtokló szarmata közösségekkel is. A helyi lakosság és az ide érkezők kapcsolatára régészeti szempontból eddig nagyon kevés nyom volt. Üdítő kivételként említhető az utóbbi években feltárt Óföldsé-Ürmös lelőhelye. A temetkezőhely 45 sírt magába foglaló nagyobb hányada a szarmata korra keltezhető, annak is az utolsó fázisára. A tárgyi leletek, a gyöngyök, a kiöntőcsöves kerámiák alapján az ide temetkező népség megélhette az 5. század elejének mozgalmas időszakát. Temetkezési szokásaikra a szarmata korszak főbb sajátosságai a jellemzőek: a D-É sírtájolás és a körárkok használata. Tőlük nem messze látott napvilágot az a három temetkezés, mely mind rítusát, mind pedig leletanyagát tekintve is eltért az előbb ismertektől. A temetkezésekben férfiak nyugodtak, akiket Ény-Dk-i irányba tájoltak. A szegényes leletanyag ellenére feltűnő volt az egyikük esetében az antropológiai elemzés után meghatározható torzított koponya és a padmalyos temetkezési forma alkalmazása is. Feltételezhetően itt mindenképpen keletről érkezett új jövevényekkel számolhatunk, akik mindenképpen az 5. század első évtizedeit követően kerülhettek a területre. A leletek fényében nehéz meghatározni, hogy milyen lehetett kapcsolatuk a helyi népséggel. Elképzelhető, hogy csak a temetkezőhelyet használhatták tovább, de akár a tényleges fizikai kontaktus ténye sem kizárható. Hasonló esetet regisztráltak az utóbbi időszakban Nyíregyháza térségéből is. A késő szarmata temető mellett ott is feltűnt egy kisebb sírcsoport, ami tájolásával és szokásrendszerével is eltért a helyi népségtől. Ilyennek tekinthető a női sírba elhelyezett nyílhegy, vagy a részleges kecsketemetkezés is.

Az Alföld esetében a szarmata népség hun kori továbbélését a régészeti leletanyag fényében nem tudjuk megkérdőjelezni. Elsősorban a települések anyaga szolgáltat olyan információkat, melyek egyértelműen erre utalnak. A településrégészet újabb eredményei alapján a klasszikus késő szarmata és a hun kori horizontok kerámia anyaga között sok esetben nem mutathatók ki élesebb törések. A temetkezések terén egy mikorreginális nagy lelőhely lehet segítségünkre a hasonló jelenségek megragadásához. Csongrád-Kenderföldek lelőhely 140 síros nagyságrendjével egyértelműen kiemelkedik a korszak anyagából. A feltárásokat a szarmata korszak kiváló kutatója Párducz Mihály végezte az 1949-50 és 1960-as évben. A temetkezési rítusok és a tárgyi anyag fényében feltehetően a helyben továbbélő szarmata kori lakosság kezdi meg ennek a lelőhelynek a használatát. Rájuk utalhat a tárgyi anyag mellett bizonyos konzervatívabb rítuselemek (D – É tájolás) megléte is. Az egyes helyi szarmata kori hagyományok és formák mellett azonban az 5. század folyamán megjelennek olyan új tárgyak is a halottak mellett, melyek már egyértelműen a sok szempontból egységesülő Kárpát-medence anyagát mutatják (fém tükrök, edények, fegyverek). Sajnálatos módon a sírok nagyrészt rituálisan megbolygatták, illetve kirabolták, ami miatt számos információ veszett el a későbbi kutatás számára. A temető és az itt élők gazdagságát ellenben a bolygatás után hátramaradó értékes tárgyak is jelzik: többek között nagyobb számban kerültek elő a leletanyagban világoszöld színű üveg poharak is. A férfiak sírjában megjelenő fegyverek korábbihoz képest megnövekedő száma és típusai is jelzik azonban a változásokat. A temetőből ismert egy kis rituálisan meghajlított rövid kard, a hun korszakban keleti hatásra megjelenő nyéltüskés rögzítéssel ellátott háromélű nyílhegyek, valamint több lándzsahegy is. A korábbi szarmata korszakkal való kapcsolatra utalnak az edényművesség emlékei is, melyek sorában azonban szintén helyet kaptak az 5. század jellegzetes darabjai is. Az edények hosszú időn keresztül történő használatát jelzik többek között a rajtuk tapasztalható javítások is. A korábbi szarmata kerámiaművesség hagyományos formái (gömbös testű edények, tálak, kannellúras díszítések) mellett az egyfülű korsok már egyértelműen a hun kor ízlését tükrözik vissza. A női és kisebb mértékben a férfi temetkezések jellegzetes mellékletének számítanak a ruhakapcsoló tűk, vagyis a fibulák. A hosszú időn keresztül használt egyszerű formák mellett a sírok anyagában megjelennek a már tipikusan hun korszakra jellemző darabok is. Ilyenek a jellegzetes bronzból öntött háromszög alakú fej és rombikus láblemezzel és egyszerű geometrikus díszekkel ellátott ún. Léva-Perse-típusú fibulák és az ezüsből készített ún. lemezfibulák. Utóbbiak feltehetően a hun kori germánok hatására, főként a váll környékén foglalnak helyet. A Csongrád környéki temetők használatának felső időhatárát nehéz meghatározni. A legkésőbbi tárgyak már feltehetően túlnyúlhatnak a Hun Birodalom fennállásának korszakán is. A térségből ismert további leletek arra utalnak, hogy a helyi népség lassan betagozódott a formálódó új hatalom, a Gepida Királyság kötelékébe.

Az Alföld területének másik nagy síszaomot produkáló lelőhelyei a Berettyó mellett, a mai Ártánd térségében helyezkednek el. A kutatás szempontjából szintén igen fontosnak tekinthető a 60-as években megkezdett Ártánd és Biharkeresztes környéki temetők feltárása. A 4. és 5. század fordulóján megnyitott Ártánd–Kisfarkasdomb és Ártánd–Nagyfarkasdomb nekropoliszok anyaga bár ma még teljes

egészében közöletlen, de Mesterházy Károly számos helyen a fontosabb leleteket és sírcsoportokat már publikálta. A kisfarkasdombi temetőben nagyjából 50, míg a nagyfarkasdombiban pedig közel 70 sírt tártak fel az ásatók. Ezeknek a temetkezéseknek a jelentős része D-É-i tájolású, azonban megjelenik – habár szórványosan – a Ny-K-i sír forma is, valamint a temető 5. századi periódusában pedig főként É-D-i variánsok a dominánsak. Mind a két temetkezőhelyet nagyjából a hun kor előestéjén nyitották meg (4. század utolsó harmada), de míg a kisfarkasdombi az 5. század derekán felhagyták, addig nagyfarkasdombi lelőhelyet egészen az 5. század végéig használatban maradt.

A két farkasdombi lelőhely tárgyi anyaga roppant változatos formában őrizte meg a 4 – 5. század anyagi művelődését. A lelőhely eddig publikált korai sírjai főként a hun korszakot megelőző szarmata periódus tárgyi kultúrájával mutatnak kapcsolatot. Legjobb párhuzamai főként a csongrád-kenderföldeki temető anyagában lelhetők fel. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az 5. század első felét követően a lelőhelyek tárgyi kultúrája és rítusrendszere is fokozatosan megváltozik. A hun kori elitre jellemző kétélű, keresztvassal ellátott és rituálisan meghajlított kardokat pajzsdudorokkal deponáltak az egykori harcosok mellé. A hölgyek esetében pedig feltűnnek a lemezfibulák és a korai ékvéssett ruhakapcsoló alkalmatlóságok is, melyek a D2-es időszak jellegzetességeinek tekinthetők. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a sírok ezen része É-D tájolású, mely megfelel a hun kori elit szokásainak. A Nagyfarkasdombi temetkezőhely esetében Ny-K tájolással ellátott sírok is ismertek, melyekből az 5. század második felére keltezhető ékvéssett csatok és nyugati kapcsolatokkal rendelkező ún. Wiesbaden-típusú fibulák is ismertek. A teljes lelőhelykomplexum publikációjának a hiányában is jól látszódik, hogy a két farkasdombi temető esetében egy a szarmata kor és az 5. század második fele közötti fokozatos átalakulás figyelhető meg. Az kérdéses, hogy egy szarmata kori alapnépességre rétegződött-e rá a későbbi hun kori lakosság, de annyi bizonyos, hogy nagyon érzékenyen reagáltak az anyagi kultúra változásaira.

A Kárpát-medence keleti felében a kis elszórt sírokat tartalmazó és a nagy központi lelőhelyek mellett ugyanakkor ismerjük a már Dunántúlon is feltűnő elit temetkezések körét is. Ezekre ugyanúgy jellemző, hogy É-D (ritka esetekben fordított D-É) tájolással ásták meg őket. Az eltemetettek körében gyakori a koponyatorzítás és némely esetben az antropológiai jegyeken belül a mongolid jegyek is. A Dunántúllal ellentétben polichrón stílusú fibulák ezekből a sírokból nem ismertek, ellenben a fegyveres elit jellegzetes mellékletei megtalálhatók itt is. Főként kétélű keresztvassal ellátott kardokkal, illetve keskeny pengéjű langaxokkal bocsátották ezeket a személyeket túlvilági útjukra. A Murga-típusba tartozó korszok, üvegedények és nemesfémű csatok találhatók meg sírjaikban.

A nyugati területeken az 5. század folyamán megjelenő ún. soros temetők kialakulásában Guy Hallsal véleménye szerint meghatározó szerepe lehetett az ún. „késő antik sokknak” is. A társadalomban egyre inkább eluralkodó bizonytalanság és folyamatos válságok arra késztették az elitet, hogy egy olyan új kifejezésformát találjon magának, amivel az egyre zűrzavarosabb periódusban is gazdasági és hangsúlyozhatja társadalmi erejét. Ezt a lehetőséget végül a temetkezések reprezentációjában sikerült fellelnie.

A római és romanizált hatás valószínűleg igen meghatározó lehetett a soros temetők kialakulásában, ellenben ennek az impulzusnak az időbeli behatárolása és elterjedése már sokkal komolyabb kérdéseket vet fel. A Ny-K tájolás, a csontvázas temetkezés, a fegyvermellékletek és ékszerek adásának szokása, a hosszú használati idő és a sírok sorokba rendezésének szokása feltehetően már egy évszázaddal korábban is fokozatosan átszivárgott a római határokon túlra és beépült a Barbaricumban élő germánok hagyományrendszerébe.

A korai soros temetőknek kialakulásuk helye alapján két fajtája figyelhető meg a korai periódusban: 1. A római határzónában, az egykori romanizált területen belül kialakuló (városok, központok, erődök mellett) 2. A római területeken kívül, vagy a rómaiak által már korábban felhagyott részeken létrejövő. Az első csoport lelőhelyei kapcsán sok helyen megfigyelhető, hogy a korábbi későrómai temetők fokozatosan alakultak át a kora középkor jellegzetes temetkezési helyeivé, tehát sok esetben kimutatható a két időszak közötti kontinuitás is. A római területeken kívül megjelenő soros temetők esetében kissé bonyolultabb kép és fejlődési modell vázolható fel. Az egyik ilyen iskolapéldának tekinthető délnémet régióban a rómaiak kivonulása után egy szórtabb településstruktúra alakult ki, melyhez egy kis sírszámú, temetkezéseikben elitáris kultúrát képviselő közösség kapcsolódott. Az 5. század mozgalmas időszaka azonban itt is éreztette hatását, hiszen a rövid ideig használt (két generáció) kis sírcsoportokból álló temetőforma vált a meghatározóvá (Hemmingen-típusú sírmezők). Az még egyelőre kérdésesnek tűnik, hogy vajon ezekben a nekropoliszokban fedezhető-e fel a későbbi soros temetkezőhelyek magva,

ellenben az ma már elfogadott a kutatásban, hogy ezek mindenképpen egy átmeneti formaként tarthatóak számon. A klasszikus Reihengräberfeldeket csak az 5. század közepe után nyitották meg ezeken a területeken. Kialakulásukban feltehetően komoly szerepe lehetett a nagyobb vándorlások megszűnésének és a letelepült életforma újbóli megszilárdulásának is. Ezeknek a lelőhelyeknek az indulását pontosan meghatározni problematikus, ugyanis a soros temetkezőhelyek ún. „alapító sírjai” sokszor nem a legkorábbiak, a megtelepedés utáni anyagi kultúra lenyomatai lehetnek. Ennek egyik oka az lehet, hogy egy-egy temetkezőhely nem biztos, hogy minden esetben csak egy-egy településhez kapcsolódhatott. A helyi viszonyok ellenben – mint arra Dobos Alpár éppen a gepidák kapcsán hívta fel a kutatás figyelmét – régióként nagyban meghatározhatták a soros temetők kialakulásának folyamatát, hiszen ezeket nem lehet egyszerűen csak egy egységes európai fejlődési-sémára felhúzni. A délnémet alamannok lakta területeken például komoly befolyásoló tényezővel bírt az Elba és a Duna-vidékről érkező új közösségek anyagi kultúrájának integrációja és beolvadása a helyi művelődésbe.

A gepida soros temetők legkorábbi fázisának halottjai feltehetően az 5. század utolsó harmadára datálhatóan kerültek földbe. A legkorábbi alapítósirok kulturálisan még erősen kötődnek az 5. század második felének anyagi művelődéséhez. A nagyobb több generáción keresztül használt temetkezési helyeken általában megtalálhatóak ezek a korai temetkezések is. A gepida települési tömb az 5–6. század folyamán jól láthatóan erősen a folyókra támaszkodva jött létre. A korábbi időszakhoz képest egyáltalán nem beszélhetünk lelőhely sűrűségről, amit a telepeken megfigyelt szórtaabb településstruktúra is megerősít. A nagyobb központok a Tisza és mellékfolyóinak (Zagyva, Körös, Maros) összefolyása mentén alakulnak ki. A folyó jobb partján – a korábbi vélekedésekkel ellentétben – a 6. század folyamán csak a nagyobb átkelőhelyek és gázlók, azaz a stratégiaileg fontosabb pontok mentén jelennek meg lelőhelyek, de ezek is csak közvetlenül a folyók szomszédságában. A 4. és 5. század folyamán fontosabb központnak számító Felső-Tisza vidéki részeken ebben az időszakban szinte alig figyelhető meg a megtelepedés nyoma. A terület feltehetően eléggé mocsas, erdős és gyéren lakott lehetett, ami döntően a kora avar periódusban sem változott meg. A Tisza mentén haladva a Szolnok – Tiszafüred vonaltól északra fekvő régióból már igen szórt képet mutat a települések hálózata is. Ugyanez a megfigyelés érvényes az Alföld belső területeire vonatkozóan is, hiszen a Körös–Berettyó vonaltól északra fekvő vidékeken csak nagyon szórtan jelentkeznek az 5. és 6. századi megtelepedés nyomai. A Tisza–Maros összefolyásától délre található bánáti részeken szintén nem számolhatunk nagyobb lelőhelysűrűséggel, mindössze egy-két telep és a hozzájuk köthető temetők említhetők. Feltételezhetően az egykori, akár az őskortól kezdve is használatban lévő, valamint a római periódusban az Alföldet is átszelő kereskedelmi utak mentén figyelhető meg bizonyosfajta kisebb lelőhely koncentráció. Ezekre az utakra és a vízi kereskedelem nyújtotta kapcsolattartás jelentőségére legutóbb B. Tóth Ágnes mutatott rá. Az alföldi területekről kiindulva a folyók (Körös, Maros, Szamos) mentén haladva, a hegyekkel közrefogott részeken átkelve kezdhették meg a gepidák az erdélyi területek benépesítését. Az 5. és 6. század folyamán a keleti germánok főként a medence folyók (Szamos és Maros) övezte részein hozták létre településtömbjeiket, valamint az egykori rómaiság struktúráit követve meghatározó lehetett a korábbi antik centrumok környékének (Napoca) megszállása is. Az Erdélyi-medencébe vezető folyóvölgyek ebben a periódusban feltehetően nem kínáltak minden esetben kedvező életfeltételeket a megtelepedésre, hiszen ezeken a részeken egyelőre kevéssé ismertek a korszakból lelőhelyek.

Azt egyelőre még nem tudni, hogy mi indokolja ezt a fajta élővíz igényt és „preferenciát” a gepida korszak település hálózatának kialakulása során. Az 5. és 6. század időjárásával kapcsolatban eléggé szélsőséges teóriák léteznek az egyes szakmunkákban. A korábbi nézetek szerint a római kori hőmérséklet optimumhoz képest valószínűleg ebben a periódusban jelentősen szárazabbá vált az éghajlat, ami talán indokolhatja a folyók mellé telepedést. Ugyanakkor a Balaton környéki (Fenekpuszta) és a Nádas tó melletti természettudományos vizsgálatok eredményei arra egednek következtetni, hogy a csapadék mennyisége éppen az érintett periódusban nöhetett jelentősen meg, a hőmérséklet pedig lecsökkent. A Bizánci Birodalomra vonatkozó írott kútfők a természettudományos vizsgálatokhoz hasonlóan szintén eléggé szélsőséges időjárásról számolnak be a jelzett periódusban. Ezek az információk még bonyolultabbá teszik a települési tömb és a megtelepedés mozgatórugóinak meghatározását. A gepida lelőhelyekről összességében kijelenthető, hogy azok főként a vízjárta helyek mellett találhatóak, valamint a tájból kiemelkedő hátságokon és kiemelkedéseken jöttek létre. Az időjárás és a klíma nagyban befolyásolhatta az egykori közösségek településeinek kialakulását is. A 10. század derekán egyes feltevések szerint az átmeneti rövidtávú változások (az éghajlat csapadékosabbá válása) készíthették például a Bodroghözben élő csoportokat élőhelyük felhagyására. Az 5–6. század

Felső-Tisza vidékével kapcsolatban hasonló jelenségek elképzelhetőnek tűnnek. Véleményem szerint a hasonló magyarázatok egyelőre még csak munkahipotézis szintjén kezelhetők, bizonyításukra további kontrollforrásokra és újabb vizsgálatokra van még szükség. A nagyobb mennyiségű csapadék mindenesetre mindenképpen befolyásolta az egykori emberek életét, ugyanis az Alföld jelentős része valószínűleg járhatatlan, vagy egyes időszakokban eléggé nehezen megközelíthető lehetett. A folyók és a hozzájuk kapcsolódó tavak, tórendszerek ezzel ellentétben egy állandó összekötő kapcsot jelenthettek a partjaik mellett sorakozó települések között. A természeti jelenség kínálta magyarázatok mellett természetesen számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy egyszerű geopolitikai és hatalmi mozgatórugói is lehettek ennek a folyamatnak (Bizánci határok közelsége). A különböző barbár csoportok szempontjából egyértelmű fontosságot és prioritást évezett az egykori birodalmi területek és antik települések közelsége, valamint azok esetleges megszerzésének igénye is.

A nagyobb és állandó jellegű megtelepülésre utaló centrumok a gepida periódusban szinte kivétel nélkül mind a folyók összefolyásainál és átkelőinél jelentkeznek. A honfoglalás kor folyamán már több esetben sikerült kimutatni, hogy a magyarság is a leginkább vízjárta részek, a folyóvölgyek mentén telepedett meg a Kárpát-medencében. Az ilyenfajta élethely kialakításnak természetesen erős stratégiai vetülete is lehetett, amit jól példáz az is, hogy Titelnél is azokat a magaslatokat szállták meg a gepidák, ahonnan jól ellenőrizhető volt a környék. A korábbi korszak sűrű megtelepedéséhez képest egy eléggé szórt struktúra figyelhető meg az 5–6. század folyamán. Sokszor pár házas tanyacsokrok, vagy kisebb településgócok jelentkeznek a gepida korszak megtelepedéseinek helyén. Több esetben nehezen meghatározható, hogy a magaslatok mentén elnyúló házcsoportok egy időben létesültek, vagy esetleg időbeni egymásutániságot, azaz a településtömb lassú vándorlását sejtetik-e. Az ún. folyó menti térszín esetében ez a kép egyébiránt általánosnak tekinthető, ugyanis a folyó vizek mellett megtelepedő népesség általában nem nagy számban lakja az adott régiókat, aminek fő oka a folyó rendszeres áradásaiból is következő mobilisabb életmód. Az itt élő lakosság megélhetésének fő profilja a fokgazdálkodásból származó növénytermesztés, a halászat, az apróvad hasznosítás, valamint az állattartás (sertés, szarvasmarha) és az ártéri fagazdálkodás lehetett. A nagyobb népesség eltartásához szükséges kiterjedt szántóterületek ellenben hiányoztak a folyók mellett élő lakosság mindennapjaiból. A folyók melletti megtelepedések esetén a korábbi és későbbi periódusokban is egyaránt a stratégiaiilag fontos pontokat (magaslatok, révek, átkelőhelyek) szállták meg az ide érkező népek. Az erdélyi területeken természetesen az eltérő földrajzi környezetnek köszönhetően más kép alakul ki a gepida megtelepedés szempontjából. Itt a magaslatok mellett főként az egykori őskori erődített centrumokat, valamint feltehetően a római infrastruktúra még álló pontjait veszik birtokukba a keleti germánok.

Az Alföld és Erdély lakossága szintén letelepedett földművelő életmódot folytathatott. A langobardokéhoz hasonló nagyállattartással kapcsolatban egyelőre kevesebb régészeti környezetből származó adat áll rendelkezésünkre. A sírok anyagából ritkábban kerülnek elő áldozati állatok csontjai (ló, csirke, tojások). A telepek csontanyagában egyértelműen a négylábú haszonállatok (szarvasmarha, juh, disznó) dominálnak, szemben a különböző szárnyasok maradványaival. A táplálkozás terén az utóbbi években vizsgált Szolnok-Szanda 5–6. századi temetőjéből származnak modern természettudományos publikált mérések. Az alföldi lakosság vegyes megélhetési forrásait ezek az adatok is csak megerősítik. A helyi lakosság körében az állati eredetű fehérje és az egyszerű növényekből nyerhető táplálék egyaránt a megélhetés forrásának alapja volt. A kiemelkedő állati fehérje és köles fogyasztás hagyományai feltehetően a korábbi korszak örökségeként tartható számon.

A germánok java része az 5–6. század folyamán – leszámítva a korábbi császárváros, Sirmium lakóit – vidéki, falusias jellegű településeken élte életét. A korabeli kisebb települések sok esetben még a mai hasonló típusba sorolható lakhelyek lélekszámát sem érthették el. Ezek inkább egy-egy kisebb, a császárkori társaikra emlékeztető tanyaközpontokra hasonlíthattak, a maguk 30/40–200 fős átlaglakosságával és szórtabban elhelyezkedő házaival, egyéb épületeivel. A nomád állam bukása és az új királyság stabilizációja a temetők képe alapján pozitívan hatott a lakosságszám növekedésére, ennek nyomait a telepek formájában ma még kevéssé ismerjük. A gepida települések kutatása az elmúlt évtizedben kapott újabb jelentős lendületet, ami a róluk eddig kialakított képünket is árnyalta. A keleti germánok megtelepedésének fő bázisai gyakorlatilag a folyók, főként a Tisza és annak mellék folyamai mentén jöttek létre. Elsősorban a folyóhoz közeli magas partokon hozták létre kisebb településeiket, amelyekről nehéz eldönteni, hogy egy időszakban használatban lévő tanyák, vagy pedig egy-egy kisebb közösség folyamatos, minimális helyváltozással járó költözésének emlékei lehetnek-e. A korszak

embere a folyamatosan változó környezeti viszonyokat és hatásokat is követve gyakorta kényszerült állandó lakhelyének bizonyos fokú megváltoztatására. Ezek a „költözések akár folyamatosak is lehetnek, amit a nehezen keltezhető kerámiaanyag alapján nem tudunk megragadni. Pusztán a régészeti leletekből ma már nem dönthető el egyértelműen, hogy egy-egy nem teljes egészében feltárt település egy ilyen folyamatot, vagy egy állandó, tanyabokrokra emlékeztető életképet tükröz vissza. Mára, a különböző nagyberuházásoknak köszönhetően, már több nagyobb kiterjedésű települést is ismerünk, amelyek ettől a képtől eltérnek, és a temetőkhöz hasonlóan egyfajta stratégiai helyek mellett kialakuló települési gócpontokra utalhatnak. Ezeken a nagyobb falusias jellegű élethelyeken talán már valamilyen kialakuló hierarchia nyomai is kimutathatók (nagyobb méretű épületek, a belőlük származó leletanyag jellege). A lakosság nagyobbik hányada azonban mindenképpen kisebb, tanyaszerű közösségekben élte mindennapját.

A tárgyi leletanyag alapján a kiváló minőségű ötvös és fémtárgyak mellett a lakosság körében az egyszerű kézműves tevékenységek, mint a csont és fa megmunkálásra vonatkozóan főként közvetett információk vannak. A korabeli gazdasággal és kéműiparral kapcsolatban az egyetlen forrásbázist számunkra a régészeti ásatások anyagai szolgáltatják. Sajnálatos módon azonban a rendelkezésünkre álló leletanyag alapján ma még nagyon nehéz megrajzolni, hogy az azonosítható kézműves tevékenységek mennyire kezelhetők szakosodott, életvitel szerűen űzött foglalkozásnak, melyből az adott személyek a mezőgazdasági termelésből kivonva magukat képesek voltak megélni. Könnyen elképzelhető, hogy az adott szakmák szezonális elfoglaltságnak, illetve a mindennapok kiegészítő tevékenységének (háztartási) számíthattak. Konkrét írott kútfők hiányában ma már azt is nehéz meghatározni, hogy az egyes kézműves tevékenységeket űző személyeknek milyen lehetett a szociális helyzete (szolgák, függő helyzetűek, az elit köréhez tartozó társadalmi megbecsülést élvező egyének). Kifejezetten speciális műhelyeket eddig nagyon ritkán sikerült elkülöníteni. Az edényégető kemencék mellett egy-két földbe mélyített házba, elsősorban a belőlük előkerülő leletanyag speciális jellege miatt határozta meg a feltárók szövő vagy csontműves tevékenységet. Az ötvösségnek és a fémfeldolgozásnak ellenben kézzel fogható nyomai egyenlőre kevésbé ismertek a településekről. Főként Erdély (Malomfalva, Bihar) és elvétel a Tisza-vidék térségéből származnak azok az épületek, melyekben vasfeldolgozását tanúsító vas salakok, vas bucák és munkaeszközök (kalapács) kerültek elő. Ezek azonban csak kevésbé szolgáltatnak nekünk adatokat a korabeli vasművesség intézményi hátterére és hálózataira. Ennek a hiánya azért is szembetűnő, mivel a 6. századi sírokból előkerülő vas fegyvereinek nagy számú előkerült darabjait feltehetően helyben gyárthatták. Az jelentős adathiány fényében is azonban annyi leszögezhető, hogy a korszakunkat követő avar kori vasgyártásnak ebben a periódusban még nincsenek meg az előképei, a központi irányítás mellett dolgozó szakosodott települések sorával egyetemben.

2. KÜLKAPCSOLATOK

A Kárpát-medence az 5. század végére köztes helyet foglalt el Európa térképén. Kulturális téren mindenképpen bekapcsolódott a nyugat-európai Meroving-kor művelődésébe, ugyanakkor a terület központi elhelyezkedése és az a tény, hogy a különböző makro- és kulturális régiókból érkező utak itt futottak össze, számos további előnnyel járt együtt. Ezek a közlekedőcsatornák már az őskor időszakától ismertek voltak Európa népei előtt, nem véletlen, hogy a nagyobb migrációk, a kulturális és szellemi javak is mind ezeken keresztül jutottak el a távoli tájakra is. A Kárpát-medence nyugati fele ebben az időszakban a mai türingiai részekkel, a Cseh-medencével, Morvaországgal, valamint a Duna-völgyén keresztül a dél-német és a rajnai központokkal ápolt szorosabb viszonyt, amire az innen származó szép számmal előkerülő tárgyak is utalnak. Emellett, feltehetően a politikai kapcsolatoknak köszönhetően, a türing területek és Dél-Skandinávia is számításba jöhettek mint a kapcsolati hálóban további komolyabb helyet elfoglaló régiók. A Tisza-vidék és Erdély gepida kori lakossága szintén számos, régebb óta kialakult és folyamatosan használatban lévő útvonalat (észak felé a Baltikumra és Skandináviába vezető, illetve a Kárpátoktól keletre elterülő térségek felé irányuló) is kihasználhatta más területekkel és csoportokkal fenntartott kapcsolatainak elmélyítésére.

A gepida kori népesség kapcsán megjegyzendő, hogy az anyagi kultúra alapjai és a formakincs jelentős része szintén Meroving-kori sajátosságokat mutat, amit több hatás is színez (egy-egy férfi öv vagy fegyver a megszólalásig hasonlít a dunántúli és attól nyugatabbra előforduló darabokra). A római korban a térség nagyon sok szállal kötődött a római Imperiumhoz, amit jól szemléltet az ide érkező

import áruk jelentős száma is. A hun korszakot követő átalakulás időszakában ez a gazdag kapcsolati háló bár megmaradt, azonban óriási mértékű volt a visszaesés a hétköznapi életre is kiható kontaktusok terén, ha csak az idegen eredetű tárgyak sorát vesszük figyelembe. Valószínű, hogy a távolabbi vidékekről származó termékek egy jelentős része az elitek közötti érintkezés és a mobilisabb csoportok (zsoldosok) révén került a területre. A keleti germánok kialakuló királysága gyakorlatilag két kultúra peremterületén helyezkedett el, ami talán részben magyarázhatja a császárkorhoz képest tapasztalt különbségeket. A Gepida Királyság déli szomszédjával, a Bizánci Birodalommal, fennállásának kezdete óta szorosabb viszonyt ápolt. Feltehetően a 454/455 óta éves szinten érkező 100 font arany mellett a folyamatos kulturális érintkezések is állandók lehettek, amit jól tükröznek a birodalom zsoldjából hazatérő harcosok révén Gepidiába kerülő tárgyak is. Természetesen ez csak az egyik lehetősége az egykori valóság értelmezésének, hiszen számos más úton is eljuthattak a Kárpát-medence keleti felébe ezek az újdonságok (kereskedelem, ajándék, háborús zsákmány). (130. kép) Az észak, nyugat és dél közötti szellemi és kulturális javak közvetítésében azok a kis létszámú és mozgékony fegyveres csoportok is részt vehettek, amelyek ebben az időszakban az egykori Római Birodalom területein teljesítettek zsoldos szolgálatot.

Az utóbbi évtizedben egyre nagyobb hangsúlyt kapott a kora középkor régészeti kutatásában a bizánci és mediterrán készítésű tárgyak, technikák és hatások kutatása. Maga a „bizánci” fogalom is egyre inkább árnyalódik, hiszen az egykori Bizánci Birodalom mellett egyre inkább a bizánci hatás alatt álló területek is szóba kerülnek a magas minőségű és tömegárúként számontartható tárgyak készítési helyeként, így lassan a „bizánci” jellző mellett egyre gyakrabban jelenik meg „mediterrán” is. A készítéstechnika és a felhasznált alapanyagok természettudományos vizsgálata segített az utóbbi időben meghatározni az egyes típusok készítési területeit, valamint az alapanyagok elemzése a régiókon átívelő kapcsolatokról alkotott ismereteinket is egyre inkább árnyalta.

Régészeti szempontból a téma ezidáig kevésbé kutatottnak számított. Az elmúlt tíz évben főként Dieter Quast munkássága számottevő, aki a meroving területeken megjelenő bizánci árúk kutatását végezte el. Munkámban nagy segítséget jelenthet a tavalyi évben Jörg Drauschke tollából megjelent munka, aki mindent kielégítően régészeti nézőpontból dolgozta fel a meroving és bizánci kapcsolatokat. A gepida területeken főként a korai periódusban jelentkeznek minőségi bizánci termékek, azonban véleményem szerint ez az intenzív kapcsolati háló a 6. század második felében ismét megélné. A munka szerves részét képezi a kataszterszerű gyűjtés, ahol a mediterráneumból származó árúk pontos jegyzéke is megtalálható.

Munkám során külön vizsgálom a biztosan és „feltehetően” a Mediterráneumból származó tárgyak sorát. Számos típus esetében egyelőre még nem tisztázódott azok biztos bizánci-mediterrán eredete (pl: a korai schmalen Langsaxok és Langsaxok, valamint a baldenheim-i típusú sisakok, egyes övcsatttípusok, szűrőkanalak stb.), így ezekre érdemes külön figyelmet szentelni, megvizsgálni a felmerülő pro-kontra érveket. Az eredeti mediterrán árúk mellett, ha csekély számban is, de nem szabad figyelmen kívül hagyni a helyi utánpótlás és a „bizánci” hatásra született tárgyakat sem.

Külön kérdésként merül fel a mediterrán eredetű tárgyak gepida területre kerülésének módja is, hiszen a meroving kutatásban a korábbi szinte sablonként felmerülő „kereskedelem” eshetősége helyett egyre inkább a több dimenziós modellek életképessége bizonyosodik be. Természetesen az értelmezési lehetőségek határaival is tisztában kell lennünk, így nem minden egyes a területen megjelenő bizánci-mediterrán termék tekinthető különböző csoportok közötti kapcsolat egyértelmű megnyilvánulásának.

A bizánci árúk elemzése során egy másik problémakör is előtérbe kerül: a Tisza-vidéki gepida temetők lezárásának időpontja. Korábban főként az írott kútfők, és a történeti események ismerete alapján manuálisan az 567-os évet határozta meg a kutatás a Tisza-vidéki gepida szállástömb kronológiai záró dátumaként. Bár már korábban is ismertek voltak bizánci és langobard tudósítások a Tisza-vidéken avar uralom alatt továbbélő gepida csoportokról, azonban a régészeti kutatás ennek nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a leletek keltezése kapcsán. Pusztán az írott kútfők ismerete nélkül is szépen kirajzolódik egy kronológiailag jól elkülönülő csoport, mely halottait a 6. század dereka és a század utolsó fele közötti időszakban temeti el. A kései kronológiai horizont pontosabb meghatározásához nagy segítséget nyújtanak a korszakban a területre érkező Mediterráneumból származó, feltehetően bizánci eredetű tömegárúk, valamint a dél-németországi meroving kultúrkörhöz kapcsolható temetők jól keltezhető leletei. Ezek segítségével meghatározható az a csoport, mely a Tisza-vidéki soros temetők legkésőbbi lelethorizontját alkotja. Ez a kronológiai fázis időhatárait nézve az

Ursula Koch által a pleidelsheimi temető esetében meghatározott SD 6 (550–580) fázissal mutat időben egyezéseket.

Komolyabb kereskedelem a szomszédos Bizánci Birodalom piacaival nem állhatott fent, minthogy a 6. századra teljesen megváltozott a régiókkal szomszédos limes képe. A hun kort követően a gazdasági élet csak részben állt helyre a Duna-vidéken, amit a folyamatos barbár betörések is csak egyre jobban súlyosbítottak. Az itt állomásozó alakulatok részben önellátásra rendezkedtek be, valamint a császári vezetés főként az Égeikumból származó annona (évi rendszerességgel kifizetett zsold, főként élelmiszer) keresztül gondoskodott ellátásukról. Az éves jelleggel érkező központilag kiutalt áruk, felszerelések és élelmiszerek kiosztására és biztosítására az 530-as években egy külön tisztség jött létre a hadseregen belül is. Természetesen a Birodalmon belüli áruk közvetítése is szorosan kapcsolódhatott ezekhez a tevékenységekhez. A távoli vidékeken előállított termékek az élelmet is szállító csoportokon juthattak el a dunai határvidékre, valamint a bonyolult helyi kapcsolati rendszereken keresztül pedig a Kárpát-medence barbárjaihoz is. Komolyabb, nagyobb mennyiségű árú áramlásról és a presztízsjavak nagyobb fokú megjelenéséről ellenben korszakunkban nem beszélhetünk. Az észak, nyugat és dél közötti szellemi és kulturális javak közvetítésében azok a kis létszámú és mozgékony fegyveres csoportok is részt vehettek, amelyek ebben az időszakban az egykori Római Birodalom területein teljesítettek zsoldos szolgálatot.

A másik kulturális szempontból jelentősebb terület, mely komolyabb hatást gyakorolt a Kárpát-medence keleti felének mindennapi kultúrájára, az itáliai Osztrogót Királyság volt. Az egyes viseleti elemek, az azokon helyet foglaló díszítőmotívumok terén a félsziget keleti germán népessége még mindig követendő példát szolgáltatott a gepida területek elitje számára. Feltehető, hogy az egykori Sirmium környéki területek, a Dráva-Száva közti, valamint a dalmáciai részeken egyaránt jelenlévő tényleges osztrogót katonai jelenlét biztosította a megfelelő kölcsönzési bázis csatornáit. Más távolabbi régiókkal a gepida területek közössége valószínűleg az egyének, családok, esetleg kisebb csoportok személyes kapcsolatain keresztül tarthatta fenn az érintkezést. Több jel utal rá, hogy a gepidák mind a Baltikum, mind pedig Dél-Skandinávia germánjaival hasonló módon kapcsolatban lehettek, miként a Krím-félsziget góttjaival is. A Baltikum irányába már a császárkor Kárpát-medencei germánjainak is létezett egy állandó és biztos kommunikációs csatornája, mely az 5. századot követően kisebb átalakuláson ment át. A korábbi évszázadokban részben a Przeworsk-kultúra és népessége volt egy köztes közvetítő csatorna a Baltikum és Skandinávia irányába, mely korszakunkra eltűnt a korábbi megbízható pontok köréből. A késő 5. és 6. század germánjai minden jel szerint már közvetlen és főként személyes – nem kereskedelmi – kapcsolatokat ápoltak az északabbi régiók lakosságával. Északról feltehetően a skandináviai származású tárgyak mellett a korábbi évszázadok is gazdag ásványi kincse, a borostyán érkezhettek régészetiileg is kimutatható módon a Kárpát-medencébe. Ezzel szemben a politikai, katonai és gazdasági kapcsolatok fenntartásának a keretében térségünkben elsősorban a női ruházathoz is kapcsolódó termékek kerültek a Baltikumba. Az északon található Olszyn-csoport és az Elbląg-csoporttal mutathatók ki a gepida területek közösségeinek a leletek révén is megragadható érintkezései.

Főként az első közösség esetében egy Európa jó részét, főként az elitet (frank, nyugati-germán, skandináviai, Kárpát-medencei, kelet-európai) is érintő behálózó összeköttetések egész rendszere vázolható fel. Az itt élő (balti és germán) harcos elit és a vezető réteg vagy a politikai szövetségkötések során, vagy esetleg közvetítő kereskedőin keresztül juthatott ezekhez a tárgyakhoz. Érdekes azonban, hogy az egyes „egzotikusnak” számító, főként ékítményeket némi átalakítást követően a kultúra hordozói részben a saját ízlésük szerint adoptálták saját anyagi művelődésükbe. Cserébe természetesen az északi fél borostyán, rabszolgák, méhviasz, szörmék, valamint a dél felé áramló zsoldos csoportokat nyújthatott a jó kapcsolatok fenntartásának érdekében.

Nem szabad lebecsülnünk a korszak emberének mobilitását! Valószínűleg nem minden személy élte le élete jelentős részét saját településének szűk körzetében. Az igazán mobilis csoportoknak a zsoldba szegődött személyek vagy az arisztokrácia képviselői számíthattak, akik saját hatalmukat is szimbolizálva tarthattak fenn családi kapcsolatokat több száz, akár ezer kilométerre lévő régiókkal is. Ennek egyik kiváló példáját testesíti meg a szentes-nagyhegyi temető 84. sírja, ahol több dél-skandináviai eredetű tárgy is napvilágra került a helyi készítésű darabok mellett. A kutatók azt feltételezik, hogy az itt eltemetett személy esetleg a házasságát követően kaphatta ezeket az ékítményeket a férjétől. A szokás a germán, majd később a német nyelvterületen is sokáig tovább élt, és Morgengabeként ismerjük.

3. VALLÁS ÉS HIEDELEMVILÁG A GEPIDA KIRÁLYSÁGBAN

3. 1. POGÁNY HIEDELMEK

A gepidák pogány hitéről és hiedelmeiről mindössze a tudós egyházi férfi Salvianus számolt be az 5. század derekán. A csonka forrásrészletet leszámítva javarészt csak az ariánus kereszténységre utaló híradások emlékeznek meg a gepida királyi családról és a vezető elitéről is. A töredékes forrásanyag alapján az nem állapítható meg, hogy milyen mértékben lehetett kiépülve az ariánus egyház a területen, de feltételezhető, hogy központja és híveinek jelentős köre is főként az egykori császárváros közvetlen közeléből származik. A Gepida Királyság bukása után Theophylaktos Simokattés tudósít az avar uralom alatt élő gepidákról, akik saját falvaikban, feltételezhetően szakrális (vagy esetleg társadalmi reprezentációs, de a kettő sok esetben erősen összefonódik ekkoriban) céllal megtartott ünnepélyt tartanak. A hasonló rítusok és ceremóniák jelentősen hozzájárulhattak ahhoz is, hogy az egyes barbár csoportok identitástudata idegen főség alatt is hosszabb időn keresztül fennmaradhatott. A pogány vallás egyes elemeinek továbbélését, esetleg a kereszténységgel lassan összeolvadó hiedelemrendszert sejtet ugyanakkor a régészeti leletanyag.

Összességében leszögezhető, hogy rendelkezésünkre álló források igen szűkösek, és mint látható, a két időszak (Tacitus–Eddák) automatikus egybekapcsolása fenntartások nélkül nem kivitelezhető. A keresztény térítés miatt igen kevés az ismeretünk. A pogány vallási képzetek általános továbbéléséről lehet szó az írott kútfők alapján, amit nem lehet egy egységes egészként kezelni. Alapvonásaiban hasonló hiedelmek, tisztelt istenalakok és hiedelemlények léteztek a különböző germán népek körében, azonban nem lehet a regionális eltérésekről sem megfeledezni (Saxnot esete). A skandináviai kapcsolatok rendszeren belül történő értelmezése nem biztos, hogy minden esetben a helyi vallásossághoz visznek közelebb minket. A pángermán egységes szokások helyett inkább az egyediség vizsgálatára kell törekedni és akkor számolhatunk az olyan romantikus tévképzetekkel, amelyek a Tacitus – Eddák hiedelemvilág képének változásnélküliségére (vagy minimális) épülnek.

Az egyes germán törzsek vezető rétege igen hamar a római, majd később a keresztény kultúrkör közelébe került, aminek köszönhetően a korábban kialakult vallási normáik és rendszereik is rendkívül gyors átalakulásokat mentek át. Az ilyen jelenségek főként a nagyobb vándorlások idején mutathatóak ki, amikor is rengeteg új elemet (népesség) integráltak magukba az egyes közösségek, mely nagyban átformálta szokásaikat is. Sok esetben (amulettek, áldozatok) az is nehéz feladatnak tűnik, hogy a tipikusan germán és az átvett későantik pogány, esetleg keresztény milióból származó elemeket szétválasszassuk.

A gepidák által hátrahagyott régészeti leletanyag az 5. század végén a Kárpát-medencében is az egész Meroving-világra jellemző ún. soros temető kultúra (Reihengräberfeld-kultur) körébe sorolható, melyben újra felfedezhetőek bizonyos kereszténységen kívüli elemei is a hitvilágnak. Az alapvetően barbár környezetben pusztán a temetkezési szokásokon belül az elhunytak vallásának (keresztény, pogány) meghatározása szinte lehetetlen, minthogy a sírokon keresztül sok esetben inkább a társadalmi és reprezentációs különbségek tükröződnek vissza. Korábban a pogányság egyik alapvető meghatározó emlékének tekintették a temetkezéseken belül megjelenő mellékleteket is. A mellékletadás szokása ellenben a krisztianizált társadalmakban is sokáig továbbél, gyakorlatilag csak a 8. századra kezd eltűnni. Emellett megjegyzendő, hogy bár a kereszténység nagyon sok esetben jelen volt ezeknek az embereknek a mindennapjaiban, azonban a korábbi rítusok és hagyományok sok esetben megfértek az „új vallás” mellett is. A germán népesség mellett ezeket az alapvető természetkultuszok iránti igényeket fedezhetjük fel az 5–6. század későantik vidéki lakosságánál is.

A különböző étel és ital áldozatok mellett a soros temetőkben található lósírok még biztos a pogány szokások körébe sorolhatóak. Mind a langobardok, mind pedig a gepidák körében előfordulnak lovas temetkezések a 6. század derekát követően az egyes nekropoliszokban. A leggyakoribb esetnek az egész lovak külön gödörbe való elföldelése tekinthető, de megtalálhatóak a részleges formák, valamint a jelképes lószerszámos temetkezési forma is. A lovak áldozását és eltemetését a későbbi korokban Európa szerte tiltotta az egyház, így nem véletlen jelenlétük a 6. század pogány germánok körében. A lónak mind a korábbi germán hagyományban (Tacitus), mind pedig a későbbi skandináv hagyományban is kiemelkedő szerepe volt, hiszen a legendás hátasok azokban is világok közötti közvetítők voltak.

Az 5–6. század egyik fő sajátosságának tekinthető, hogy megjelennek a különböző –elemeiben még későantik hagyományokra visszamenő, de már saját értelmezés és világnézet szellemében

létrehozott önálló ábrázolások és díszítőművészet sajátosan germán formái is. Az 5. század végén megjelenő ún. I. germán állatstílus legkorábbi formái jegyei feltételezhetően a későantik katonai övek és bronztárgyak díszítőmotívumaiig vezethetők vissza, ám ezeket igen kreatívan, már saját hitviláguk és világvéjük elemivé fogalmazták át. Az egyes megjelenő állati testrészek, lábak, karmok, agyarak mögött rejlő állatok szerepét és jelentését igen nehéz megfejteni. Feltételezhetően a germán hiedelemrendszer legendás állatelemei lehettek ezek. A különböző állati lények (ragadozómadarak, négylábúak, Lovak, kígyók) sok esetben megpróbálták az egyes istenek (Wotan, Thor/Donar) kísérő és szent állataival is összekapcsolni, de az absztrakt megjelenítésekből adódóan ezek interpretációja igencsak kérdéses. Ugyanakkor nem kizárható az sem, hogy sokkal személyesebb tartalommal bírtak, hiszen a sok esetben vegyes állatformák talán a kora középkor névadási szokásait, azaz a különböző állatösöket és védő szellemeket is megtestesíthették.

A germán vallás emlékeit is vizsgáló elemzésekben természetesen az északi barbár írásbeliség első emlékeiként számontartott rúnajegyekkel rótt feliratok is fontos elemzendő területet alkotnak. A gepida kor régészeti horizontjában ezekből az emlékekből mindössze néhány elem, főként rövid feliratok, vagy önállóan lejegyzett karakterek maradtak fent. Ezek értelmezése, a profán és a szent szféra közötti kettőssége jelen eszköztárunkkal az írott kútfők hiányában számos kérdést vetnek fel.

A Kárpát-medencei gepidák körében is megtalálhatóak az északra származó aranyból készült medalionok, az ún. brakteáták, melyek alapformái a késő császárkori császárportrés medalionokból alakultak ki. Ezek a tárgyak erőteljes vallási mondandójuk mellett természetesen az egyes egymástól távol élő csoportok közötti kommunikációnak is alkotóelemei voltak.

A leginkább mitológiához köthető tárgyak Dél-Skandináviában készültek. Az utóbbi időben főként Morten Axboe vetette fel a brakteáták vizsgálata kapcsán, hogy azok talán nem is annyira az egységes vallási képzetek megtestesítői, hanem inkább az elitek közötti érintkezés lenyomatai lehetnek. Ennek ellenére természetesen az északi és a déli germánok egyik közös nevezője lehetett a hasonló hiedelemvilág, mely a regionális eltérések mellett alapjaiban hasonló lehetett. A gepidákhoz és a langobardokhoz is az elitek közötti érintkezés és különböző exogám kapcsolatok révén kerülhettek el a brakteáták, valamint az egyenlő karú fibulák és fegyverek is (gyírmóti kard). A Kárpát-medence és Skandinávia között létrejövő kapcsolati háló a germán korszakot követő avar periódusban is megmaradt.

3. 2. ARIANIZMUS

A Kárpát-medencei gepidák körében a korábbi, igen nehezen megfogható pogány hiedelemvilág mellett, a többi keleti germán csoporthoz hasonlóan, a kereszténységnek az ún. ariánus irányzata terjedt el. Már a korabeli szerzők is igen gyakran egy csoportként tekintettek a különböző keleti germán nyelvet beszélő népekre. Prokopios a vandál háborúkról szóló munkájában így fogalmaz: „Mert mindannyian fehér testűek és szőke hajúak, magasak és jóképűek, valamint ugyanazok a törvényeik és közös a vallásuk is (Mert ezek valamennyien ariánus hiten vannak és valamennyien a gótnak nevezett nyelvet beszélnek).” A gepidák kereszténységéről beszámoló első tényleges forrásadatunk igen kései. Prokopios a *De Bello Gothico*-ban tudósít elsőként arról, hogy a gepidák az ariánus hitet vallják. A forráshely értelmezéséhez mindenképpen meg kell említenünk/ide kíváncozni, hogy a maga a kijelentés egy a langobard – gepida konfliktus részeként kerül elő. A közelgő langobard – gepida harcok nyitányaként mindkét fél követsége megjelenik a császárvárosban. A langobardok, hogy saját oldalukra állítsák a császárt a gepidák becsúszásába kezdenek, melynek visszatérő panel eleme az indokolatlanná váló tributum fizetése, a megszegett szerződés, a „római” területek elfoglalása (Sirmium), a helyi lakosság rabszolgaságba vetése, és utolsó elemként a gepidák ariánus hite. Mint jól kitetszik ez egy gondosan felépített retorikai eljárás, melyben igen központi szerepet kap a langobard előkelők és bizánciak ortodox hite, melyet szembeállítanak a gepidák arianizmusával. Sajnos lényegesebb információval ez a forrás sem szolgál az ariánus térítés kezdeteiről és mibenlétéről, mindössze egy egyszerű tényközlés az, amit lesűrhetünk belőle. Természetesen általános következtetések nem vonhatóak le ezek alapján, hiszen tudjuk, hogy éppen a gepidákat bepanaszoló langobard elit is csak politikai okokból veszi fel a „bizánciak” hitét, amit jól tükröz későbbi valláscseréjük is.

Jordanes és Prokopios adatközlései nem visznek közelebb minket a gepida arianizmus pontosabb datálásához sajnálatos módon. Ezzel szemben sokkal érdekesebb információval szolgál Johannes Biclarensis, aki rövid krónikabejegyzésében beszámol a Sirmiumi gepida ariánus püspökről is. A hispániai gót szerző krónikájának 572. événél tesz említést a Gepida Királyság bukásáról, valamint

arról, hogy a gepida királyi kincstárat a trónörökösrel együtt egy Trasaric nevű sirmiumi ariánus püspök menekítette Konstantinápolyba. A forrás több kérdést is felvet: 1. Sirmiumban mikortól működik ariánus püspökség? 2. Létezett-e külön a gepida királyok fősége alá tartozó gepida ariánus egyház, vagy pedig gót főség alatt állhatott? Sirmiumban az utolsó püspököt 441-ben említi meg Priskos, utána nincsen több adatunk az itt működő bármilyen egyházi szervezetről és annak vezetőiről végképp nem. Ariánus egyház a közelben a szomszédos Dalmatia és Savia tartományokban az osztrogótok felügyelete alatt működött a korszakban.

Ezeknek az ariánus közösségeknek nem volt egyáltalán központosított jellege, mindegyik közösség és püspökség kvázi regionális szinten működött, nagyon gyakran a hadsereggel és a katonai vezetőkkel egyetértésben. Valamilyen szintű elit és egyházi hierarchia elképzelhető a különböző barbár ariánusok körében, de a niceai hitvallást megközelítő egyházi szervezet működésére egyelőre nincsen adatunk. Valószínűleg a helyi egyházak életében az alsóbb papság mellett a laikusok is igen kiemelkedő szerepet kaphattak.

Sirmium esetében nehezen eldönthető, hogy gót, vagy gepida alapokon létrejövő egyházzal beszélhetünk. Az egykori császárváros több ízben is volt osztrogót fennhatóság alatt, ami kedvezhetett a fentebb jelzett helyi ariánus közösség és püspökség kialakulásának is. Sirmium kiemelt fontosságú katonai központ volt a Bizánci Birodalom és az Osztrogót Királyság határvidékén, ahol nagyobb számú katonai haderő is állomásozhatott. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy 536-tól a terület újra gepida ellenőrzés alatt állt. A kérdés továbbra is az, hogy 536–568 között gepida, vagy pedig a korábbi gót hagyományokon szervezett egyházzal beszélhetünk-e. A válasz további forrásadatok hiányában igen nehezen megválaszolható. Bicclarensis igen soványka híradása három lehetőséget kínálhat fel: 1. A korábbi osztrogót, vagy még azt megelőző szervezet él tovább a politikai uralomtól függetlenül 2. Egy új gepida alapon szerveződő egyházi szervezetről beszélhetünk 3. Az elszigetelt osztrogót ariánus közösség a vele rokon nézeteket valló királyságba betagozódik. Maga a Trasaric név nem visz minket közelebb a kérdés megoldásához, mindössze a germán ariánus hagyományok tényleges voltára hívhatja fel a figyelmet. Sirmium 504-es elvesztése után igen sok gepida maradt a területen, akiknek egy részét 523-ban telepítik át Itália és Gallia határvidékére. Feltehetően ők és helyben maradt társaik is nagyobb számban térhettek át az ariánus hitre, kivéve, ha már korábban is azt vallották. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy 536 után működött tovább a korábbi vallási közösség (gótok által létrehozott), mely az itt székelő gepida uralkodóknak is kiszolgált a igényeit, a többi ariánus egyházzal hasonlóan.

Sirmiumot leszámítva nincsen adatunk nagyobb ariánus közösségről az egykori Gepidia területén belül. A korai ariánus egyház jellegéből adódóan azonban nem kizárható, hogy helyi, rurális szinten is működtek kisebb ariánus közösségek, miként az a legkorábbi Erdélyben élő gót csoportok esetében is adatolt a 4. század folyamán. Az azonban igen komoly kérdésként merül fel, hogy vajon milyen szinten érinthette az elitet és az egész népességet az ariánus térítés. A régészeti leletanyagban ezidáig csekély nyoma maradt csak fent a kereszténységnek, sőt jelen tudásunk szerint az épített örökségnek sincsenek komolyabb nyomai a régióban. A néhány keresztény szimbólummal ellátott tárgy, esetleg ereklyetartó összekapcsolása a világvallás valamely ágával több módszertani problémát is felvet. Ellenben a köznép körében végbemenő krisztianizáció létének teljes tagadása sem tekinthető járatos útnak. A kortárs analógiákat ismerve könnyen elképzelhető, hogy a korai térítés fázisában a korábbi hiedelmek bizonyos tárgyiasult és rítusok formájában is megragadható elemei –, melyek a temetés folyamán is megjelennek – még továbbra is használatban maradtak.

A gepida királyság bukása után nemcsak feltételezhetően pogány szokásokat követő közösségekről, hanem keresztény gepidákról is rendelkezünk adatokkal. A Duna-vidéken a szlávok ellen harcoló Alexandros bizánci hadvezér egy hozzájuk átszökő gepida fogolynak köszönhet igen értékes információkat az ellenség helyzetéről kapcsolatban és egy hadicselben is komoly szerepe volt. A gepida férfiről Theophylaktos Simokattés megjegyzi, hogy keresztény nevelésben részesült. A bizánci auktor jelen esetben nem tartotta fontosnak, hogy melyik felekezethez tartozott az ismeretlen gepida, amit kifejez az is, hogy egyszerűen csak a semleges krisztianos terminust használja a vallási hovatartozás kifejezésére. Ez a kútfőadat is kiváltképp szemlélteti, hogy egységes hiedelemrendszerrel, melyet szabályozni próbáltak volna nem beszélhetünk az egykori Gepida Királyság területén belül.

4. MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK A KÁRPÁT-MEDENCEI GEPIDA TÁRSADALOM REKONSTRUKCIÓJÁVAL KAPCSOLATBAN

A kora középkori társadalom rekonstrukciója Nyugat-Európában főként a jogi források elemzése révén valósult meg. Azonban már a korai szakmunkák is számos esetben vetették össze ezek eredményeit a régészeti leletanyaggal (elsősorban a temetőfeltárásokból származó tárgyi leletekkel). A Kárpát-medence esetében sajnálatos módon hiányoznak az írott, jogi források tudósításai és mindössze csak néhány narratív kútfő emlékezik meg a korabeli társadalmi rendszer élén álló személyekről. Ebből fakadóan a korabeli szociális viszonyokat már az 1970-es években Bóna István is főként a temetők világára (szemléletét nagyban befolyásolták még László Gyula népszerű teóriái is ekkoriban), az egyes sírmellékletekhez és azok kombinációjához kötődő elképzelésekhez próbálta meg hozzákapcsolni. Ez a szemléletmód részben az 20. század első felének német régészeti kutatásából származott, mely az ismert törvénykönyvek jogi csoportjait vetette össze minden esetben az egyes jól elkülöníthető leletkombinációkat tükröző sírok anyagával. Az alapvonások felvázolása és az egyes lelőhelyekre kiterjedő részletes vizsgálatok elvégzése, illetve mikrorégiókra is érvényes következtetések megfogalmazása a XXI. század régészettudománya számára az új módszertani keretek mellett azonban ezeknek a munkáknak az átértékelésére készítheti a kutatást. A temetők egyszerű társadalmi tükröképként történő értelmezését egyéb körülmények (dokumentációhiány, nem teljes feltárások, rablások, egyéb torzító tényezők) nehezítik, sőt eleve meggátolják egy olyan társadalomtörténet megírását, mely az adott alperiódusokban az egész Kárpát-medencére vonatkozólag releváns tudást tár elő.

A temetkezőhelyek egyébként sem értelmezhetők teljes mértékben egy-egy helyi közösség belső szociális viszonyainak tükröképeként. A különböző torzító körülmények mellett számolnunk kell több esetben is azzal, hogy egy-egy lelőhelyen a nemek és az életkorok aránya sem reprezentálhatja teljesen az egykori valóságot. Siklósi Zsuzsanna az őskor régészet társadalomkutatását kiválóan összegző monográfiájában hangsúlyozta, hogy az egykori társadalmak négy fő tengely mentén szerveződtek, melyek meghatározták az egyén közösségekben betöltött pozícióját: nem, életkor, horizontális és vertikális különbségek. Véleménye szerint a vizsgálatok kiindulási alapja a nemmel és korrrel kapcsolatos eltérések elemzése lehet. Ezek az „adottságok” sok esetben meghatározhatták az egyén közösségekben belül betöltött pozícióját. Természetesen ezek kimutatásához egy-egy lelőhely esetében a minél teljesebb antropológiai feldolgozás mellett elengedhetetlen a közösség szokásrendszerének pontos elemzése, valamint a belső kronológia felállítása is. Az őskor régészete által használt temető- és társadalomelemző módszertani alapok az utóbbi évtizedben a kora középkor kutatásában is egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak, hiszen hasonló módszerek sokaságát láthatjuk viszont az egyes feldolgozásokban.

Ugyanakkor még az így nyert eredmények is viszonylagosak, hiszen írott források híján nem tudjuk pontosan megítélni, hogy a temetkezési szertartás mennyiben torzíthatta az egykori valóságról alkotott képét. A jelenkori német koraközépkorkutatás kiemelkedő alakja, a jelentős angolszász recepcióval rendelkező Sebastian Brather szerint az elhunyt temetésénél számolnunk kell azzal, hogy maga a ceremóniai egyfajta külön társadalmi reprezentációs tevékenységként is értelmezhető. A halott életében felhalmozott javai gyakorta nincsenek teljes összhangban a tényleges társadalmi státusszal.

Ennek oka az lehet, hogy a halott családja végzi azt a fajta szelekciót az öltözet és az egyes temetésre szánt mellékletek válogatása során, amit mi a feltárt sírok esetében regisztrálhatunk. Ez részben tükrözheti csak a halott egykori helyzetét, ugyanakkor a család a temetési ceremónia révén még a helyi kisebb vagy nagyobb lokális közösség felé is reprezentációs törekvésekkel élhet. Az teljesen az adott helyzet függvénye lehet, hogy a gazdasági forrásokból az eltemetők mennyit hajlandóak feláldozni, azaz a tényleges forgalomból kivonni. Ilyen helyzetként értelmezhető többek között egyes elit, vagy lokális csoportok versengése is. Az értelmezési hiba lehetősége azonban inkább a régészet számára „láthatatlan” folyamatoknál állhat fenn (pl. halotti tor). Ebbe a sok bizonytalanság nyomát viselő képbe illik bele a késő avar kor esete is. Az alapanyagában nem, hanem inkább a motívumok kidolgozásában, összetettségében és technikai kivitelben eltérő övgarnitúrákkal eltemetett férfiak csoportja első látásra egy egalitárius társadalom benyomását kelti, ám ez a kép roppant csalóka. Az írott kútfőkből ugyanis értesülhetünk arról a mérhetetlen gazdagságról, mellyel a fosztogató frank csapatok szembesültek, de ennek lenyomata csupán a régészeti leletanyagban mégsem érhető tetten. Egyelőre

pusztán az egyes lelőhelyek alapján még nem tudjuk meghatározni azt, hogy a gazdag presztízstárgyakat miért nem helyezték sírba.

A kora középkori társadalom kutatása a kezdetekben az írott források jellegéből adódóan elsősorban az elitre és a vezető rétegekre összpontosított. Ezekkel a forrásokkal ellentétben a különböző római vulgáris jogra alapuló *lexek*ből egy részben teljes-egészében rekonstruálható társadalomkép rajzolódik ki. Az írott kútfők mellett a régészeti forrásanyagból egy kettős társadalom képe tárul elénk: az *imitatio imperii* által nagyban befolyásolt szűk vezető elit és a lokális (részben rurális) társadalom képe.

Ezzel szemben egy igen nehéz helyzettel állunk szemben abban az esetben, ha az egyik forráscsoportunk hiányos, vagy szinte teljesen hiányzik. A Kárpát-medence keleti felét uraló gepidák esetében a társadalomról és annak felépítéséről nem rendelkezünk írott tudósításokkal. Az eddigi kutatást ez a helyzet egy igen erőteljes analógiakényszer irányába sodorta, igen sokszor a szomszédos langobardok már Itáliában keletkezett törvénykönyveit hívta segítségül az elmúlt időszak meghatározó kutatónemzedéke. A több évszázados eltérő környezetben végbement társadalomfejlődés eltérései mellett komoly módszertani problémát jelent, hogy a korszak (6. század) langobard társadalmá sem vethető össze a gepidával, minthogy a langobard uralkodók egy dinamikusan fejlődő, több új elemet is magukba olvasztó harcos társadalmat irányítottak. Ezzel szemben a nyugati szomszédaikhoz képest eltérő társadalmi-etnikai modellt felmutató gepidák sokkal inkább hasonlítottak a Duna-vidék másik kiemelkedő csoportjára, az alamannokra, hiszen fejlődésük gyökerei és dinamikája alapvetően megegyezik.

A gepidákkal foglalkozó kutatást a 60-70-es években Bóna István és az általa képviselt módszertani megfontolások határozták meg. A *Középkor hajnala* című félig népszerűsítő munkájában (lábjegyzetek nélküli) a gepida társadalom képét az írott kútfőtudósítások tekintetében sokkal bőkezűbben ellátott langobardokkal vetette össze. Bóna alapvetően a temetők fegyveres rétegének összetételéből kívánta meghatározni a Kárpát-medence keleti felében élő csoportok társadalmi rendszerét és azok egyes rétegeinek arányát is. Véleménye szerint a fegyveres és hozzájuk kapcsolódó női temetkezések elemzése alapján a gepida szociális struktúra egy igen tagolt és hierarchikus rendszert alkotott. A képzeletbeli piramis csúcsán természetesen a kisszámú nemesség állt, mely a fegyveres kíséret szerepét is betöltötte, ezzel szemben a javarészt paraszti életmódot folytató szabadok és félszabadok alkották Bóna rendszerében a társadalom nagyobbik részét. Az így kialakított plasztikus kép igen könnyen beépült a történettudományi szakmunkákba is (Pohl 1980), ezáltal a gepidákat véglegesen a langobardok „kistestvéreiként” aposztrofálták.

Írott forrásaink szinte csak az elitre összpontosítanak. A gepidák fölött álló királyok kútfőinkben a latin *rex* és görög *ῥῆξ* terminusok alatt jelennek meg, ami a korszak jellegzetességének mondható. A korai bizánci források általában mindig gondosan megkülönböztetik a barbár eredetű uralkodókat és a rómaiak/bizánciak felett uralkodó császárokat műveikben. Egy esetben (Ennodius munkája) fordul elő a gepida vezetők megnevezésüként a *ductor* terminus, ami talán inkább a mű jellegéből (lírai formában megírt panegyricus), mintsem a valós szóhasználatból eredeztethető. A gepida királyok hasonló hatalommal rendelkezhetek népük felett, mint a kortárs germán vezetők, erre utalhat többek között kincstáruk (*thesaurus*) említése is, mely a hatalom egyik alappilléreül szolgálhatott. Ebből a kincstárból fizethették kíséretüket, mely hatalmuk alapját képezte.

Az uralkodók mellett álló nemességről mindössze Prokopios *De bello Gothico*jából értesülhetünk, ahol a bizánci auctor a *Λογίμοις* terminussal adja vissza az elitet (Prokopios ugyanezt a szót használja a perzsa előkelők meghatározására is). Korábban főként Bóna István érveinek köszönhetően ebben az előkelő rétegben Prokopios leírása alapján a kutatás az uralkodó hatalmát több ízben is korlátozó csoportosulást feltételezett. A pontos szöveg helyet elemezve azonban ez az álláspont nem tartható, hiszen ott csak az szerepel, hogy a gepida király felvetésével (a langobard menekült trónkövetelő Hildichis kiadatása) a tanács nem ért egyet. Johannes Bicclarensis tesz egyedülként említést egy Thrasarich nevű sirmiumi gepida püspökről a Gepida Királyság végóráiban. Feltehetően a megszerzett későantik központban működő ariánus egyház és annak vezető rétege ugyanúgy a gepida elit részese lehetett.

A régészet oldaláról természetesen egy sokkal összetettebb kép tárul elénk a gepida társadalom felső rétegéről. A három apahiadai sírlelet egy a korszak barbár Európájának elitjéhez tartozó uralkodócsaládot sejtet, akik az 5. század második felében igen nagy megbecsültségnek örvendhettek. Az Apahida–Blucina–Tournai körhöz tartozó temetkezések anyaga igen egységes, ami leginkább

eredetükkel és kapcsolatrendszerükkel írható le igazán. Az ezekben a sírokban eltemetett személyek a hun korszakból kiemelkedő törzsi vezetők közé tartoztak, akik Bizánc óvó felügyelete mellett germán vezetői státuszuk mellett egyszeres mind a későrómai katonai arisztokrácia tagjai is voltak. Erre utalnak az igen gazdag, nem egyszer tömör aranyból készült tárgyak és insigniák is. Dieter Quast véleménye szerint az apahidai sírok a Hun Birodalom bukása utáni bizánci diplomácia „bizonytalanságát és útkeresését” tükrözik, ugyanis a császári vezetés 455 körül még nem tudhatta, hogy a hunok legyőzőiben milyen katonai potenciál rejlik. Quast álláspontja mellett azért érdemes megjegyezni, hogy talán egy korjelenséggel, az *imitatio imperii* általános hatásával is számolhatunk jelen esetben.

A 6. századra a régészeti anyagból nyerhető képünk alapvetően megváltozik. Eltűnnek az igen gazdag sírok, a felső vezető elit főként a Baldenheimi-sisakkal eltemetett személyekben lelehető fel, akik azonban hatalom és gazdagság terén semmiképpen említendő az apahidai sírok halottjaival egy lapon. Ezek java része egyébként is a soros temetőkből kerül elő, tehát a helyi társadalom kiemelkedő személyeit nem pedig az egész társadalmat irányító vezetőket kell keresni bennük. A 6. század meroving Európájának elitje a régészeti leletanyag alapján egy igen sokszínű képet tükröz. A legfelsőbb réteg temetkezései a Frank Királyság esetében már ekkor is a templomokban találhatóak (Saint-Denis, Köln). Az őket követő réteg temetkezései főleg a soros temetőkből, vagy a soros temetőkhöz közeli szeparált temetkezőhelyekről ismertek. Ezek esetében gyakori a halom alá temetkezés, a nagy mélységű és alapterületű sírkamrákkal, valamint az igen gazdag mellékletekkel. Ehhez hasonló jelenségeket a gepida szállásterületen a 6. század első feléből eddig nem ismerünk, míg a Kárpát-medencétől északabbra található langobard területekről számos hasonló sír együttes került elő. Hasonló minőségű és részben státusszimbólum jellegű leletek újfent majd csak a 6. század derekán jelennek meg a Kárpátmedencében. Egyenlőre nagyon nehéz a jelenség mögött rejlő hatásokat pontosan meghatározni, minthogy nagyon hasonló folyamatokat tapasztalhatunk egészen Skandináviáig: egy új elkülönülő elit réteg születése. A Kárpát-medence ugyanakkor olyan sajátos történelmi fejlődésen is megy át ebben a korszakban, ami részben a korábbi elit hatalmának meggyengülését is jelenti, mely gyakorta együtt jár a hatalmi reprezentáció fuenrális régészetben is jelentkező felerősödésével. A díszfegyverekkel, lovas kultúrával, fém és üveg edényekkel összekapcsolt elit megjelenése mellett a legkésőbbi horizont keleti területeken található sírjaiban kifejezetten felerősödik a nehezebb támadó-fegyverek mellékelése mellett a mediterrán és kortárs meroving övszerelékek jelenléte is. A klasszikus északi és a meroving területek keleti változásaihoz kötődő elkülönülő temetkezések eddig Mosonszentjánoson kerültek csak elő, melyek hasonló minőséget is képviselnek. A Kárpát-medence keleti felén bár hasonló törekvések megfigyelhetők, azonban ténylegesen egyező elitrepresentáció már feltehetően csak az avar korban a hatalmát újrafogalmazni kívánó elit körében fedezhető fel.

Az elit gazdag, igen gyakran elszeparált temetkezési helyei mellett a korszak lokális társadalmá javarészt az 5. század második felében kialakuló soros temetőben nyugodott. Ezekben a személyekben a falvak, udvarházak és a vidék lakosságát láthatjuk, akiknek nekropoliszai egyáltalán nem az egész társadalom felépítésére utalnak. Nagyban befolyásolhatja a társadalmi modellalkotás képét a temetkezési szokások torzító volta, valamint a korszakra jellemző brutális mértékű sírbolygatás is (egy-temetőben ez elérheti a Tisza-vidéken is a 70-80%-ot). A hazai szakirodalomban a társadalmi rekonstrukciók főként László Gyula nevéhez köthetők, azonban az általa megszabott irányvonal mellett más, összetettebb kutatói törekvés nem jelentkezett. A László révén meghonosodott élők társadalma=temetők társadalma modell a felmerülő számtalan módszertani buktató miatt mára egyre inkább tarthatatlanná vált. A meroving kor kutatásában a témának igen jelentős módszertani–teoretikus szakirodalma halmozódott fel az elmúlt évtizedekben (Heiko Steuer, Heinrich Härke munkái), melynek recepciója eddig részben történt meg a magyar kutatásban (Bálint Csanád, Vida Tivadar, Csiky Gergely).

A férfi és a női társadalom értelmezése alapvetően két úton indult meg a hazai szakunkákban: a fegyveres és a női ékszeres temetkezések szociológiai alapra történő helyezése. A hun korszak után az Európa jelentős részén kibontakozó Meroving-kori sorostemető-kultúra régiókon átívelő hatása a fegyverzetet sem hagyta érintetlenül. Az Atlanti-óceán partjától egészen a mai Erdély pereméig, sőt a Balkán bizánci helyőrségeiig, kisebb-nagyobb eltérésekkel és egy-két esetben egyedi vonásokkal tarkítva, de ugyanolyan fegyverekkel harcoltak a korszak germánjai. A kulturális hatások mellett ez annak is köszönhető, hogy a fent említett hatalmas térségben nagyon hasonló társadalmi rend bontakozott ki az 5. század derekától kezdődően. Európa nyugati és középső felében ekkoriban militarizált társadalmak sora élt egymás szomszédságában, melyek az alábbi ismérvekkel írhatók le: 1.

a civil és a katonai hivatás és élet nem válik el élesen egymástól, 2. az állam vezetője egyben a hadsereg irányítója is, 3. az arisztokrácia kötelessége részt venni a harcokban és a következő generáció „oktatásában”, 5. a harci kiképzésnek kiemelkedő szerepe van. A militarizált társadalomban természetesen a különböző szakmákat űző mesterségek művelői (a korszakunkban ötvösök, kovácsok, fa és csont megmunkálással foglalkozók) is ugyanúgy helyt kaptak, bár kétségtelen, hogy a professzionális harcos státusz, főleg az uralkodókhöz tartozó kíséret esetében, kiemeltebb helyzetet biztosított. A Meroving-korban a különböző mesteremberek szintén a társadalom megbecsült, szabad tagjainak számíthatnak. Erre utalhatnak talán az egyes írott források (a Vita Sancti Severini korábban ismertetett epizódja), valamint maguk a régészeti leletek is. Az ötvös és kovácsok szerszámokkal eltemetett személyek főként a Kárpát-medence nyugati és szomszédos régióiból ismertek a 6. században. A fém megmunkáláshoz használt tárgyakkal másvilági útra bocsátott személyek identitásának pontosabb meghatározásában ma még nincs konszenzus a kutatásban. Kérdésként merül fel, hogy kiemelkedő társadalmi státuszt betöltő szabad személyeket (halottak háza, fegyvermellékletek, gazdasági életben fontos eszközök deponálása), vagy pedig magának az ötvösség kiemelkedő státuszának a temetés során a vezető személyek körében is preferált emlékeit kell-e látnunk a hasonló sírok anyagában.

Alapvetően a fegyveres sírok értékelése már a 20. század elején megkezdődött, az egyes törvénykönyvekre épülő társadalom = fegyveres sír relációból alakult ki.. Az utóbbi három évtizedben azonban a kutatás felfigyelt arra, hogy a meroving korszakban az egyes fegyverek sírba tétele erősen életkor-specifikus szokás. Az íjász mellélettel eltemetett személyekben a korábbi kutatók, főként az Edictus Rothari és más germán törvénykönyvek (Liutprand törvénykönyve) alapján egyfajta félszabad, felszabadított rabszolgaelemet sejtettek, míg az alaposabb vizsgálatok arra hívták fel a figyelmet, hogy ezek a fegyverek is inkább egyes életkorokhoz, főként fiatalokhoz és az idősebbekhez társulnak. Ezen kívül arra is rámutattak többen, hogy a temetkezésekben előforduló fegyverkombinációk nem az életben is birtokolt fegyverek sorát, hanem sokkal inkább egyfajta helyi szokásrendszert, esetleg egyéni specifikációt tükröznek.

Elsősorban a felgyűjtött temetkezések adatainak elemzését és a korszak hasonló kultúrájú törzsterületeinek összehasonlítását valósítottam meg. A gepida anyaghoz leginkább hasonló kontinentális germán átlagokat főként az alamannoknál leltem fel, de érdekes egyezések mutathatók ki Heinrich Härke munkája alapján a korszak angolszász anyagával is. A Tisza-vidéken a férfinépeség közel fele kapott mellékletül túlvilági útjára fegyvert, ami a meroving-kor germán átlagaitól egyáltalán nem tér el. Ezzel szemben a korábbi kutatás „főként Bónára hagyatkozva, a gepida relatíve alacsony számát hangsúlyozta, amit javarészt a velük szomszédos langobárdok anyagával történő összehasonlítás eredményezett. Az európai átlagokhoz viszonyítva a langobard területeken a férfilakosság körében tapasztalható fegyvermellékletek óriási száma sokkal inkább kiugró (70–80 %). Ezek alapján elmondható, hogy egy már letelepült (gepida) és egy dinamikus új fegyveres elemeket magukba integráló népeség (langobard) ilyen módú összehasonlítása nem tűnik járható útnak.

A Bóna által vázolt kép másik problematikus pontja a fegyverkombinációk elemzésénél érhető tetten. Az új elemzés kimutatta, hogy a fegyverkombinációk terén javarészt a közelharc fegyverek dominálnak, szemben a távolra ható harceszközökkel, melyek javarészt egy-két temetőben koncentrálnak. A fegyverkombinációk és arányszámok levetítése a Gepida Királyság fennállásának teljes korszakára sem célravezető, ugyanis a tárgyalat adatok több mint egy évszázad leletanyaga alapján álltak össze. A 163 fegyveres sír java része a 6. század első és második harmadából származik, azonban az 5. és a 6. század utolsó harmadára keltezhető temetkezések is találhatóak a leletanyagban.

A Kárpát-medencében a Meroving-kor folyamán élő nőkről, életükről és társadalomban elfoglalt helyükről az írott források szűkössége miatt főként a régészeti anyag és a tárgyi kultúra révén alkothatunk képet. A régió női sírjaiból származó leletanyag -, mely főként a viselet elemeihez kötődik – az 5. század vége–6. század dereka közötti időszakban két jól elválasztható irányvonalat képvisel. Ennek oka, hogy a politikai és kulturális határok szemmel láthatóan jól meghúzhatók a nyugati és keleti területek között. A helyi régészeti anyaghoz hasonlóan a langobard hagyatéka inkább egyfajta nyugati, míg a gepida területek pedig egy keleti germán kulturális hatást tükröznek, ami az eltemetett hölgyek viseletében és ékszertípusaiban is tetten érhető.

A 6. század időszakában megfigyelhető, hogy Európa szerte a női sírokból előkerülő leletanyag jóval gazdagabb, mint a férfiaké. A mellékletadás szokásai is eltérnek, minthogy a nők esetében sokkal korábban kezdődik és sokkal tovább tart a prosperáló kor, melyet gazdag tárgyak formájában is jeleznek. A nők és a nők társadalma irányában kifejtett általános figyelem általánosnak mondható a Meroving-

kor Európájában, amit a különböző törvénykönyvek is kifejeznek (a nő és terhes nő meggyilkolása az egyik legsúlyosabb bűnnek számított, minthogy a közösség gyarapodásának lehetősége veszik el halálával). Ez a tendencia a 6. század gepida szállásterületére is érvényesnek tekinthető, hiszen a női temetkezésekben igen sokszor magasabb minőségű és kiterjedtebb nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkező tárgycsoportok is megtalálhatóak.

A későbbi, már Itáliában keletkezett írott forrásokban – a langobardokra vonatkozóan – jól elkülöníthetők a különböző társadalmi csoportok, de sajnálatos módon ezt a fajta elhatárolást nem tudjuk nyomonkövetni a régészeti anyagban. (A női temetkezések esetében több ízben próbálkoztak nemesfém alapanyaguk alapján rangsorolni az illetők gazdagságát, ami nem biztos, hogy célravezető.) A források biztosította társadalmi egységekhez hozzárendelhetjük a leleteket, azonban ennek számos módszertani buktatója van. A döntő többségükben nem fennmaradó ruhák és azok alapanyaga – melyek ugyanúgy a sír földjébe kerültek – nagyban árnyalhatnák a nők vagyoni helyzetéről kialakított képünket. A selyem, aranybrokát és más drága kelmék értéke sokszor többszöröse lehetett a sírban fellelhető fémből készült ékítményekének. A Kárpát-medence területéről az ilyen „exkluzívabbank” minősíthető technikák közül az ún. pliszírozásra (sok kis apró hajtogatással díszített ruhatípus megnevezése) és az arany brokát jelenlétére is van régészeti adatunk.

A korszakban valószínűleg a férfiakhoz hasonlóan a nők esetében is voltak olyan kiemelt életkorok, melyekhez nagyobb presztízs és megbecsülés társult a temetés és talán az egykori valós élet folyamán is. A sírleletek alapján a hölgyeknél ez nagyjából a 10-es évek elején kezdődhetett és a 30-as éveikig terjedhetett, vagyis a termékenység és a szülőképes időszakát fedte le. A fentebb is említett nyugati törvénykönyvekben szereplő, a társadalom leginkább veszélyeztetett és legfontosabbnak vélt tagjainak védelme mellett tehát a temetés során is külön kiemelt figyelem járt az ilyen életkorban elhunyt személyeknek. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról a tényről sem, hogy az újabban feltárt és mintaszerűen elemezett lelőhelyek esetében is szembevetőd az antropológiai anyag alapján, hogy a férfiakhoz viszonyítva a nők esetében jóval magasabb a 20. és 30. életév között elhunytak aránya. Ez feltehetően erősen összefügghet a szülés és az azzal kapcsolatban felmerülő, a modern korszakot megelőző orvostudomány általános állapotával is. Érdekes ugyanakkor, hogy a társadalom gyermekkorban elhunyt tagjai ugyanolyan megbecsülésben részesültek, hiszen számos, a felnőttekre jellemző mellékletet helyeztek melléjük az eltemetők a Kárpát-medence mindkét felében.

A női és férfi temetkezések természetesen nem külön, hanem egy egységes rendszerbe illesztve vizsgálhatók csupán annak érdekében, hogy teljesebb legyen képünk a lokális társadalom felépítéséről. A temetők benépesítése általában igen gondosan megtervezett folyamat része volt. Általánosan megfigyelhető tendencia, hogy a generációk első sírjai általában gazdagabbak, és igen gyakran ezek köré csoportosulnak az egy időhorizontba tartozó sírok. A korábban említett életkor esetleges társadalmi státusz, külső reprezentáció is további meghatározó tényezőként kezelendő a temetkezési hely további benépesítése során. Ezek fényében egy igen bonyolult kép áll elénk, mely akár temetőről-temetőre is változhat, hiszen a lokális társadalom sem minden esetben kezelhető egy egységes egész részeként. A dolgozatban a Tisza-vidék nagyobb temetőinek bevonásával végeztem el ezeket az elemzéseket. Az eredmények egyértelműen arra utalnak, hogy az adott temetkező közösségek a korszakra jellemző általános hasonlóságok ellenére nagyon különböző modellek felvázolására alkalmasak. Az újabb és jól dokumentált temetők esetében többek között új, erősebb férfi és fegyveres dominanciával, illetve halotti reprezentációval rendelkező csoportok (Tiszapüspöki-Szőreg-Téglagyár két szerencsés, kiemelt lelőhely), illetve ehhez viszonyítva szerényebb lehetőségekkel rendelkező közösségek is megragadhatók.

Az írott források alapján csak egy igen korlátozott kép áll elénk, minthogy a latin és görög nyelven író kortársakat kevésbé érdekelte a korszak gepida társadalma. Természetesen igen megnehezíti a helyzetet, hogy a gepidák nem hagytak hátra belső keletkezésű forrásokat, miként a frankok, vagy a langobardok. A jogi természetű kútfők terén mutatkozó analógiakényszer szintén nem járható út, hiszen a gepida társadalom a régészeti leletanyag fényében is igen jelentősen eltér a vele gyakran párhuzamba állított langobardokétól (arról nem is beszélve, hogy azok java része már Itáliában született igen komoly későantik befolyásoltság alatt).

A régészeti leletanyagban megkülönböztethető az elit és a soros temetők (lokális társadalom) társadalma. Az elitől elsősorban az 5. század végén van több adatunk, amely főként az Apahidai sírokkal kapcsolható egybe. A gepidákhoz igen hasonló folyamatok játszódnak le Európában is, hiszen a hun kor után alakul ki ott a barbár területeken az az elit, mely nem egyszer a korábbi római alapokból

kiindulva ragadja magához az irányítást. A gazdag bizánci kapcsolatrendszerrel rendelkező vezető réteg a 6. századra már igen nehezen kimutatható. Sírjaik egy része a soros temetőkben található, miként a Meroving-korban általában megfigyelhető (Pl.: Morken, Kreffeld-Gellep), azonban ezek a személyek nem a St. Denis apátság alatt nyugvókkal azonos társadalmi státusz birtokosai, gyakran csak a helyi regionális vezetőket láthatjuk személyükben.

A lokális társadalomról kialakítható képünk alapvetően a soros temetők anyagára épül, melyek azonban számos módszertani buktatót is rejtnek magukban. Az egyes tárgytipusok kombinációjára épülő minőségcsoportok létrehozásával már korábban is számolt a kutatás (Christlein). Az is igen kétséges, hogy mennyire lehetséges a temetők minőségcsoportjainak automatikus társadalmi rétegekké történő áttranszformálása. A korszak soros temetőiből nyerhető információ nem egy egységes társadalom, hanem sokkal inkább egy rurális, helyi társadalom képét tükrözik, melynek a hasonlóságok mellett természetesen megvannak a karakteres eltérései is.

A HABILITÁCIÓS DOLGOZAT TÁMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ MEGJELENT ÍRÁSOK

Fegyverrel örökbefogadott fiú volt-e Alboin? In: Fons–skepsis–lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged, 2010. 203–218.

„Nem a hadnak sokasága...” Megjegyzések a Tisza-vidéki gepida fegyveres réteg összetételéhez. In: Középkortörténeti tanulmányok 7. Szerk.: Kiss P. Attila – Piti Ferenc –Szabados György. Szeged, 2012. 135–163.

Észrevételek a Tisza-vidéki gepida fegyveres temetkezések értékeléséhez. In: Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája. Szerk.: Bíró Szilvia. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Tanulmányok 3. Győr, 2012. 141–156.

Gepidák a mai Bulgária területén? Avagy építhetünk-e történeti konstrukciót a kisleletekre. In: Így kutatunk mi! Tanulmánykötet II. Nemzeti Kiválóság Országos Program ösztöndíjasainak tanulmányaiból. Szerk. Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal. Budapest, 2014. 153–173.

Gepiden im heutigen Bulgarien? In: Studia Hungaro-Bulgarica III. Sumen–Szeged, 2014. 19–34.
Hivatkozások:

A sirmiumi háború (504–505). Kapcsolatok az osztrogótok, Bizánc és a gepidák között a 6. század elején. In: Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szerk. Tóber Márta–Maléth Ágnes. Szeged, 2015. 41–60.

„...ut strenui viri...” A gepidák Kárpát-medencei története. Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 2015.

Per arma adoptio. Eine gotische Sitte in den frühmittelalterlichen schriftlichen Quellen. In: Romania Gothica II. The frontier world. Romans, barbarians and the military culture. Hrgs. Vida, Tivadar. Budapest, 2015. 95–108.

Hivatkozások:

Bizánc és a hunok vonzásában? Keskeny pengéjű langsxok a gepidáknál. In: Res Militares Antiquae II. A II. Ókori Hadtörténeti és Fegyvertörténeti Konferencia tanulmányai. Szerk. Horti Gábor. Szeged, 2015. 65–105.

Germán hiedelemvilág nyomai a Kárpát-medencében. In: Szent Márton és Pannónia: Kereszténység a római világ határán. Szerk. Vida Tivadar–Tóth Endre–Takács Imre. Győr–Pannonhalmi Főapátság, 2016. 161–170.

Traces of the Germanic belief system in the Carpathian basin. In: Saint Martin and Pannonia: Christianity on the frontiers of the roman world. Eds. Tóth, Endre–Vida, Tivadar–Takács, Imre. Győr–Pannonhalmi Főapátság, 2016. 161–170.

"Harci ingem ki hasítja? Ki háborítja álmom?", avagy léteztek-e gepida és langobard fegyveres nők a Kárpát-medencében? Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Új folyam 4. (2017) 41–67. (Keresztes Noémi Ninettával közösen)

Between Wotan and Christ? Deconstruction of the the Gepidic belief system based on the written and archaeological sources. In: Kollaps–Neuordnung–Kontinuitäten. Das Theißgebiet nach dem Untergang des Hunnenreiches. Hrsg. Vida, Tivadar. Budapest, 2018 (2019). 369–407.

Which came first, the chicken or the egg? The ethnic interpretations of the hoards of Șimleu Silvaniei / Szilágysomlyó: A case study in mixed argumentation. In: Rácz, Zsófia–Szenthe, Gergely (szerk.): Attila's Europe? : Structural transformation and strategies of success in the European Hun period. Budapest 2021, 477–500.

Schildbuckel und ihre Entwicklung im Karpatenbecken des 5. Jahrhunderts. Analele Banatului, s.n., Arheologie–Istorie XXVIII (2020) 119–138.

„A semmiből egy új, más világot teremttem.” László Gyula a népvándorlaskor társadalmának régész kutatója. In: Gróf Péter – Szabados György (szerk.): „Elődeim kezét fogom, az ő munkájukat folytatom” : Emlékkötet László Gyula halálának 20. évfordulójára. Budapest, 2021. 97–122.

Zoltán Maróti–Endre Neparáczki–Oszkár Schütz–Kitti Maár–Gergely I.B.–Varga, Bence Kovács–Tibor Kalmár–Emil Nyerki–István Nagy–Dóra Latinovics–Balázs Tihanyi–Antónia Marcsik–György Pálfi–Zsolt Bernert–Zsolt Gallina–Ciprián Horváth–Sándor Varga–László Költő–István Raskó–Péter L. Nagy–Csilla Balogh–Albert Zink–Frank Maixner–Anders Götherström–Robert George–Csaba Szalontai–Gergely Szenthe–Erwin Gáll–Attila P. Kiss–Bence Gulyás–Bernadett Ny. Kovacsóczy–Szilárd–Sándor Gál–Péter Tomka–Tibor Török: The genetic origin of Huns, Avars, and conquering Hungarians. *Current Biology* 32 (2022), 2858–2870. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2022.04.093>

Gînguță, Alexandra–Kovács, Bence–Tihanyi, Balázs–Maár, Kitti–Schütz, Oszkár–Maróti, Zoltán–Varga, Gergely I. B. –Kiss, Attila P. –Stanciu, Ioan –Török, Tibor; et al. Maternal Lineages of Gepids from Transylvania. *Genes* 2022 (13) 563. <https://doi.org/10.3390/genes13040563>
<http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/23928/1/Manuscript.pdf>

A szarmaták és a gepidák között. A hun/nomád emlékegy az azonosításának problémái a részleges lovastemetkezések példáján keresztül. In: Hoppál Bulcsú – Szabados György (szerk.): Tanulmányok Hoppál Mihály 80. születésnapjára. Mítosz és történelem II. (Első kötet). Budapest 2022. 267–291.

„Ki hagyná el Ásiát, Africát, vagy Itáliát, hogy Germániába menjen?” Germánok a Kárpát-medencében. Ismeretterjesztő könyv. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae* 27. Budapest, 2023.

A habilitációs dolgozat témájához kapcsolódó konferencia előadások

2008. október 20–22. Észrevételek a gepida fegyveres temetkezések értékelésével kapcsolatban. „Hadak útján”. Népvándorlás Kor Fiatal Kutatóinak XIX. Konferenciája. Győr.

2009. június 4–5. „A gepidák közül azonban egyesek máig is ott élnek.” Megjegyzések az 567 utáni gepida továbbélés kérdéséhez. VI. medievisztikai PhD-konferencia. Szeged.

2011. június 1–3. „Nem a hadnak sokasága...” Megjegyzések a Tisza-vidéki gepida fegyveres réteg összetételéhez. VII. Medievisztikai PhD-konferencia. Szeged.

2011. november 23–25. A kőbe vésett évszámok nyomában (567). A Tisza-vidéki gepida soros temetők legkésőbbi horizontja. „Hadak útján” A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXI. Konferenciája. Szeged.

2012. május 21–22. A sirmiumi „háború” (504–505). Kapcsolatok az osztrogótok, Bizánc és a gepidák között a 6. század elején. A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc” nemzetközi konferencia. Szeged.

2012. október 4–6. Istenek halála héroszok felemelkedése, avagy kit ábrázolt a kölkei csat? „Hadak útján” A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXII. Konferenciája. Visegrád.

2013. május 24. „Az istenek közül leginkább Mercuriust tisztelik.” Észrevételek a Kárpátmedencei gepidák hitvilágához. TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 Történelemtudományi Doktori Iskola Zárókonferenciája. Szeged.

2013. június 17–19. „Jártam a földalatti országokban, a múlt népeinél”, avagy valóban rekonstruálható a gepida társadalom? VIII. Medievisztikai PhD-konferencia. Szeged.

2014. április 11–12. Római és bizánci hatások az 5–6. századi germán fegyverzetben? II. Ókori hadtörténeti és fegyvertörténeti konferencia. Szeged.

2015. október 26. 1. Kelet és nyugat között, avagy a gepida soros temetők záró fázisa az európai kronológiai rendszerek tükrében 2. Gepida menekültek a Bizánci Birodalomban? A jelica-gradinai magaslati erőd "germán" leletei és kapcsolatuk a Tisza-vidék kései gepida anyagával. „MARVAR”–Ember és környezet kapcsolata a maros mentén az avar kor első felében a régészeti leletanyag és interdiszciplináris vizsgálatok alapján a K-109510 OTKA projekt műhelykonferenciája. Szeged.

2015. december 14–15. 1. Zwischen Wotan und Christus. Kult und Religion im gepidenzeitlichen Karpatenbecken. 2. Waffengräber in den gepidenzeitlichen Reihengräberfeldern. Typologie, Kombinationen, Chronologie. Kollaps–Neuordnung–Kontinuitäten. Das Theißgebiet nach dem Untergang des Hunnenreiches. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

2016. november 3–4. Migráció, technikai innováció, zsoldosok? Az 5. század második felében a Kárpát-medencén kívül előkerülő keskeny pengéjű langsxok eredete. „Hadak útján”. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Gazdaság–Kereskedelem–Kézművesség. ELTE BTK Régészettudományi Intézet. Budapest

2017. június 7–9. „A lándzsával harcoló gót, a karddal dühöngő gepida és a nyilában bízó hun.” Megjegyzések a Kárpát-medence 5. századi fegyveres temetkezéseihez. X. Szegedi Medievisztikai Konferencia. Szeged.

2017. június 6. The military force and weapons of the Gepids in light of the written and archaeological sources. 24th International Medieval Congress, Leeds.

2017. október 27–28. Szóba sem jöhet Skandinávia? A hódmezővásárhely-kishomoki sírok esete. „Hadak útján”, a népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája. DE BTK Klasszika Filológiai és Ókortörténeti Tanszék – Déri Múzeum Régészeti Tár – MNM. Debrecen.

2018. március 19–21. Männliche Elite zwischen Gepidenkönig und Awarnkhagan? Waffengräber der Mitte und zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts im östlichen Teil des Karpatenbeckens. „Prunk in der Provinz“. Eliten zwischen Zentrum und Peripherie AG Spätantike und Frühmittelalter. Sektion auf der Tagung des Mittel- und Ostdeutschen (MOVA) und des West- und Süddeutschen Verbandes (WSVA) für Altertumforschung 2018 in Halle (Saale). Halle.

2018. június 22. „A művészet nem egyéb, mint a valóság kitalálása.” László Gyula, a Kárpát-medence népvándorlás korának kutatója. László Gyula halálának 20. évfordulójára emlékezve az NMI

Művelődési Intézet László Gyula Intézete (NMI LGYI) és a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma (MNM MKM) közös szervezésben. Visegrád.

2018. szeptember 27–29. “They will stand in opposition to our opponents for the simple reason that they are Arians.” Christian identities during the IV–VI centuries in the Carpathian Basin? 5th CISSR (Centro Italiano di Studi Superiori sulle Religioni Italian Centre for Advanced Studies on Religions) Annual Meeting on Christian Origins. Bertinoro. (Neményi Réka kolléganővel közös előadás).

2018. október 3–5. Gepidic weapons graves and the Gepidic male societa? Case study. XIV. Protohistorická Konference. Archeologie Barbarů 2018 „Zbraně a jejich nositelé“. Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno. Bruno.

2018. október 23–24. Subsistence of early Avar (6-7th centuries AD) communities in the Maros valley based on interdisciplinary investigations. The 5th Geoarchaeological Conference. Late Antiquity and Migration Period in the light of geoarchaeological records from the eastern Mediterranean, eastern Adriatic and adjacent regions. Institute of Archaeology, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw Institute of Archaeology in Zagreb Faculty of Geology, Warsaw University Department of Archaeology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb szervezésében. Zagreb. (Gulyas Sándor, Balogh Csilla, Körösi Andrea, Marcsik Antónia, B. Nagy, Sümegi Pál kollégákkal közös előadás).

2019. június 6–8. Which came first, the chicken or the egg? The ethnic interpretations of the hoards of Șimleu Silvaniei/Szilágysomlyó – The case of the mixed argumentation Attila’s Europe? Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun Period. Magyar Nemzeti Múzeum – ELTE Régészeti Intézet. Budapest.

Siliquák és fibulák az edényben. Egy 20. század elején magángyűjteménybe került lelet margójára. (Kiss József Géza kollégával közösen). Numismatica Pannonica III. Alföldi András születésének 125. évfordulójára szervezett konferencia. Magyar Numizmatikai Társaság (Online).

From the Hunnic to the Gepidic period? The cases of the cemeteries of Ártánd. In: 26th EAA Virtual Annual Meeting.

2020. november 6. 1. "Vadak, indák és a kereszt." Újabb eredmények a répcelaki sír értelmezése kapcsán. (Neményi Réka kolléganővel közösen). 2. 5. századi fegyveres temetkezések a Kárpát-medencében. Mindkét előadás az online térben a VIROKONF. Fiatal Római Koros Kutatók 15. (virtuális) konferenciáján hangzott el. Saját előadásom online felületen is megtekinthető (a másik azért nem került feltöltésre, minthogy ott még publikálatlan leletek is bemutatásra kerültek)
<https://www.youtube.com/watch?v=g9oyRYpkgOA>

2021. november 11. Egy régi lelet nyomában. A horgosi 5. századi együttes és helye a hun kor művelődésében. eredete. „Hadak útján”. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXX. konferenciája. Siklósi Gyula Várostörténeti Kutatóközpont, Székesfehérvár.

2022. szeptember 29–30. A szarmaták és a gepidák között. Az Alföld hun korának kulturális arculata a régészeti leletek szemszögéből. Hoppál 80. Mítosz és történelem II. konferencia. Budapesti Corvinus Egyetem.

2023. február 1–2. 5. századi fegyverművesség.MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottság szakmai ankétja. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.